سنڌ جي سياسي صورتحال

رڪ سنڌي

ساڃيھہ اشاعت گھر، حيدرآباد

كتاب: سنڌ جي سياسي صورتحال
ڇپائيندڙ: سنڌيڪا اشاعت گهر، حيدرآباد، سنڌ
ڇاپو: پهريون، اپريل 1988ع

Book: Sindh Ji Syasi Sorthall (Political Situation of Sindh)

Author: Ruk Sindhi

Publisher: Saneeh Ishait Ghar, Hyderabad, Sindh

First Edition: April 1988

ترتيب

ٻه اکر

سنڌ، پاڪستان جي وفاق ۾ شامل ٿيڻ ڪان پوءِ ڪيترن ئي مسئلن ۽ مشڪلاتن منجهه جڪڙجي وئي آهي. جيئن جيئن سنڌي قوم مٿان ظالم قوم جو ظلم ۽ جبر پنهنجي عروج تي پهچي رهيو آهي، تيئن تيئن سنڌ جو مظلوم عوام پڻ ان ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ منجهان پنهنجي جان آجي ڪرائڻ لاءِ پنهنجي جدوجهد کي تيز ڪري رهيو آهي. اها جدوجهد ڪيترن ئي صورتن ۾ جاري آهي. قلم جي نوڪ کان وٺي بندوق جي نوڪ تائين سنڌي عوام جي حق پرستانه جدوجهد پنهنجو سفر جاري رکيو پئي اچي.

سنڌي قوم جو اديب ۽ ليکڪ به ان جدوجهد کان ڌار ڪين آهي. قوم جي ٻين طبقن جي ڀيٽ ۾ ان مٿان اهي جوابداريون ۽ ذميواريون اجان به وڌيڪ عائد ٿين ٿيون، ڇو جو هو قوم جو باشعور طبقو آهي. جيڪو انهن حالتن کي وڌيڪ گهرائي سان ڏسي، سمجهي ۽ ان جي حل لاءِ ڪوششون ڪري سگهي ٿو. جيڪڏهن سنڌي قوم جو اهو باشعور طبقو يعني اديب، پنهنجي تاريخي فرض نڀائڻ ۾ ڪا ڪوتاهي ڪري ٿو ۽ مصلحتن کان ڪم وٺي ٿو ته پوءِ هو قوم جي ٻين طبقن جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ ڏوهاري ۽ مجرم آهي. پوءِ ڪيس تاريخ جي بي رحم فيصلي کان ڪير به بچائي نه ٿو سگهي.

مان ان فرض جي پوئواري لاءِ پنهنجي اپري سپري حال آسارو، سنڌي قوم جي مسئلن ۽ مشڪلاتن کي منظر عام تي آڻڻ لاءِ هن اشاعت گهر (ساٿيهه اشاعت گهر) طرفان ڪتابن رستي ۽ مختلف وقتن تي پيدا ٿيندڙ ڪرنٽ مسئلن تي مضمونن ۽ مقالن لکڻ رستي شامل حال پئي رهيو آهيان. مان ڪوشش ڪري پنهنجي اشاعت گهر طرفان اهڙا ڪتاب شايع ڪندو رهيو آهيان، جن سان سنڌ اندر سياسي سجاڳي اچي ۽ سنڌي عوام پنهنجن مسئلن کان واقف ٿي، انهن جي حل لاءِ ميدان عمل ۾ ڪڏي ڪاهي پئي.

مان نه صرف اهو عمل ڪتابن رستي جاري رکيو آهي، پر مختلف وقتن تي مختلف مسئلن تي اخبارن ۽ رسالن ۾ مقالا ۽ مضمون به لکندو رهيو آهيان. جيئن ته اخبارن ۽ رسالن رستي پنهنجو موقف جيئن جو تيئن ڀرپور نموني عام ماڻهن تائين پهچائي نه ٿو سگهجي، ڇو ته اهي حڪومتي پاليسي جي دٻاءَ جو شڪار هوندا آهن. پر پوءِ به انهن جو سهارو ان ڪري ئي ورتو ويندو آهي جو ائين ڪرڻ سان اسان جا خيال ۽ رايا عوام جي وڏي حصي تائين صرف ان صورت ۾ ئي پهچي سگهن ٿا. پنهنجي خيالن ۽ راين کي عوام جي وڏي حصي تائين پهچائڻ لاءِ اسان وٽ ٻيا ڪي موثر ذريعا اجان موجود نه آهن. ان ڪري مجبورن اشارن ۽ ڪنعاين ۾ پنهنجو موقف حڪومتي پاليسي جي دٻاءَ هيٺ نڪرندڙ اشاعتي وسيلن ذريعي ئي ڪري سگهجي ٿو. هن ڪتاب ۾ شامل مقالا ۽ مضمون پڻ اخبارن ۽ رسالن مٿان مڙهيل بندش کي نظر ۾ رکي لکيا ويا آهن. هي مقالا ۽ مضمون گهڻو ڪري جنرل ضياءُ جي مارشل لا دور ۾ ڇپيا آهن. ان ڪري انهن کي ان پسمنظر ۾ ڏسڻ گهرجي.

رڪ سنڌي

ڪراچي

18 فيبروري 1988ع

سنڌي ٻولي خلاف سازش

تازو تازو مرڪزي حڪومت طرفان ڪيل ان فيصلي تہ ”صوبائي ٽيڪسٽ بوڪ بورڊن کي ختم ڪيو ويندو.“ سنڌ ۽ ٻين صوبن جي عوام ۾ سخت مايوسي ۽ نفرت جي هڪ تيز لهر ڊوڙي وئي آهي. ۽ دلين ۾ ڪيئي وسوسا ۽ انديشا جنم وٺڻ لڳا آهن. هن فيصلي مطابق مرڪزي حڪومت جي وزارت تعليم اسلام آباد، سنڌ ۽ ٻين صوبن جي ٽيڪسٽ بوڪ بورڊن کي ختم ڪري، پهرئين ڪان ٽئين درجي تائين ڪتاب پاڻ شايع ڪرائيندي. جڏهن تہ 1976ع واري ايڪٽ تحت سواءِ صوبائي ٽيڪسٽ بوڪ بورڊن جي ٻئي ڪنهن بہ مرڪزي اختياري کي صوبن لاءِ درسي ڪتاب ڇاپڻ، ڇپائڻ ۽ تقسيم ڪرڻ جو حق نہ ٿو رسي. هن قدم کڻڻ سان صوبن جي درسي ڪتابن جي پرنٽنگ پريسن جا ملازم ۽ ٻيا واسطيدار ماڻهو مشڪلاتن ۾ مبتلا ٿي ويندا ۽ ملڪ ۾ بي روزگاري وڌندي. ان قدم کڻڻ سان سنڌ جي شاگردن کي ڪتاب ڳرين قيمتن تي ملندا. جنهن ڪري شاگردن جي تعليم متاثر ٿيندي. ٻيو تہ مقرر وقت تي ڪتاب مارڪيٽ ۾ نہ پهچڻ ڪري ڪتابن جي ڪوٽ ٿيندي ۽ ڪتاب بليڪ تي مهانگا وڪامڻ شروع ٿيندا، ٻيو تہ سرڪار جو هي قدم سنڌ صوبي ۽ ٻين صوبن جي پنهنجي ڌار ڌار ثقافت، ٻولي ۽ تهذيب کي نقصان رسائيندو. ڇاڪاڻ تہ هر صوبي جي تاريخ، جاگرافي، رسمون رواج، تهذيب ۽ تمدن ۽ قومي هيرا جدا جدا هجڻ ڪري هڪڙي عنوان جي ساڳي ڪتاب ۾ ماپي نہ سگهندا. ان قدم کڻڻ سان خاص ڪري سنڌي زبان کي ڪاپاري ڌڪ لڳندو ۽ ڪتابن جي صورتخطي، تلفظ ۽ ڇپائي غلط ٿيندي. ٻيو تہ سنڌ صوبي کان سواءِ باقي ٽن صوبن جي تعليمي زبان اردو آهي، ان ڪري جڏهن ٽئني صوبن جا ڪتاب هڪ هنڌ ۽ هڪ جهڙا شايع ٿيندا تہ سنڌ وارن جا بہ درسي ڪتاب ٿي سگهي ٿو تہ سنڌي بجاءِ اردو ۾ شايع ٿين. جنهن ڪري 1973ع جي آئين تحت سنڌي جيڪا سنڌ صوبي جي صوبائي ۽ تعليمي زبان آهي، ان سان وڏي ناانصافي ۽ ناحق ٿيندو. اهڙو عمل سنڌي ٻولي جي وجود کان انڪار ڪري ان جي حيثيت کي گهٽائڻ برابر ٿيندو. جنهن ڪري اردو ۽ سنڌي ٻولي ڳالهائيندڙن ۾ لساني بنياد تي ناراضپي وڌڻ جا انديشا آهن. جي سنڌي زبان جي بدران مرڪز وارن درسي ڪتاب اردو ۾ شايع ڪيا تہ اهو قدم سنڌي زبان جي شاگردن لاءِ پڻ هاڃيڪار ثابت ٿيندو ۽ ان قدم کڻڻ سان سنڌي شاگرد تعليمي ميدان ۾ پوئتي رهجي ويندا. ۽ سنڌ ۾جهالت زور وٺندي. شاگردن ۾ تعليم کان بددلي ۽ منجهن مايوسي ۽ بي چيني وڌندي. ان قدم کڻڻ سان سنڌي زبان آهستي آهستي اسڪولن ۽ علمي ادبي ميدان مان ختم ٿي ويندي. سنڌي ٻولي جو وجود ختم ٿيڻ، سنڌ جي عوام سان گڏ سڄي دنيا جو نقصان آهي. ان ڪري مرڪزي سرڪار اهو فيصلو واپس وٺي، سازگار ماحول پيدا

ڪري ۽ ماڻهن ۾ اڻندڙ نفرت ۽ پيدا ٿيندڙ غلط فهمين کي دور ڪري ۽ صوبن خاص ڪري سنڌي عوام جي جذبن جو احترام ڪري.

منهنجي ان سلسلي ۾ سنڌي ٻولي جي اديبن، مفڪرن، دانشورن، استادن، وڪيلن، پريس ورڪرن، شاگردن ۽ سنڌي اخبارن جي ايڊيٽرن کي مودبانه گذارش آهي ته هو ان معاملي ۾ ڪجهه تحرڪ ۾ اچن ۽ حڪومت کي لکن ته اهڙو قدم نه کڻي.

(ڇپيل: روزاني آفتاب، حيدرآباد، 16 مارچ 1983ع، روزاني هلال پاڪستان ڪراچي، 19 مارچ 1983ع)

سنڌ جا مکيہ

مسئلا

اسان جو سڄو ملڪ ڪيترن ئي مسئلن ۽ مشڪلاتن جو شڪار بڻيل آهي. خاص ڪري تہ سنڌ ۾ اهي مسئلا گنڀير صورتحال اختيار ڪري چڪا آهن. سنڌي قوم ڪافي وقت کان ڪيترن ئي مسئلن ۽ مشڪلاتن جو شڪار آهي. اسان جو ڏتڙيل عوام، اسان جي غريب زبان، اسان جي لاوارث تهذيب ۽ ثقافت، ادب ۽ ساهت حڪومت جي بہ اڪيائي ۽ لاپرواهي جو شڪار بڻيل آهي. اسان دانهون ۽ ڪوڪون ڪري رهيا آهيون تہ اسان کي ٻين جيان جيئڻ جو حق ڏنو وڃي، اسان سان ماٽيلي ماءُ وارو سلوڪ بند ڪيو وڃي. پر افسوس جو سرڪار جي ڪن تي جون بہ ڪانہ ٿي چري. حڪومت جي ماٺ ۽ مطمئن ڪندڙ جواب نہ ملڻ ان صورتحال کي وڌيڪ گنڀير ڪري رهيو آهي. عوام جي اندر ۾ اڻ ڇاتل وهم ۽ وسوسا پيدا ٿي رهيا آهن. جيڪڏهن حڪومت اسان جي مسئلن ۽ مشڪلاتن تي ٿڌي دل سان ويچار نہ ڪيو تہ، سنڌ اندر صورتحال خراب ٿي سگهي ٿي.

هن وقت سنڌ جي عوام جا هيٺيان مسئلا ۽ مشڪلاتون آهن. جيڪي اسان حڪومت جي ڌيان تي آڻڻ گهرون ٿا، تہ جيئن حڪومت انهن تي غور ۽ ويچار ڪري ڪو نتيجا ڏيندڙ فيصلو ڪري. سي هي آهن:

1. پاڪستان ۾ چئن قومن جي وجود کي تسليم ڪري، چئني قومن کي خودمختياري ڏني وڃي. ٻين علائقن مان سنڌ ڏانهن ٿيندڙ لڏپلاڻ بند ڪرائي وڃي. سنڌ ۾ ٻين علائقن کان آيل ماڻهن کي واپس ڪيو وڃي. سنڌ ۾ فوجين کي انعام ۾ ڏنل زمينون ۽ ٻين علائقن جي رهندڙن جون زمينون، ڪارخانا ۽ ٻي ملڪيت سنڌي ماڻهن جي حوالي ڪئي وڃي.
2. سنڌ جي اصلوڪن رهاڪن جي حقن جي حفاظت ڪئي وڃي ۽ سنڌن مسئلا حل ڪيا وڃن. گڏوگڏ ڪين اقليت ۾ آڻڻ واري سازش بند ڪئي وڃي.
3. مرڪزي کاتن ۾ سنڌي ملازمن کي پنهنجو پورو حق ڏنو وڃي ۽ مرڪز کي صرف ڪرنسي، دفاع ۽ خارجہ پاليسي جا کاتا ڏنا وڃن.
4. مرڪزي سرڪار کي سنڌ مان جيتري اپت ٿئي ٿي، ان مطابق سنڌ کي مرڪزي بجيٽ مان حصو ڏنو وڃي ۽ مرڪزي کاتن مان اپت جو جائز حصو سنڌ جي حوالي ڪيو وڃي.
5. ٻاهران آيل بهارين ۽ افغان مهاجرن کي يا تہ واپس ڪيو وڃي يا اهي هڪ جيتري تناسب سان هر صوبي ۾ آباد ڪيا وڃن ۽ سنڌ تان اهو بار هلڪو ڪيو وڃي.
6. سنڌي ٻولي کي 1972ع جي ايڪٽ تحت جائز مقام ڏنو وڃي ۽ ان کي مختلف سطحن تي رائج ڪيو وڃي.

7. سرڪاري ٽي وي ۽ ريڊيو جي سنڌ مان هلندڙ چئنلن تي سنڌي زبان ۾ 75 سيڪڙو پروگرام ڏنا وڃن. سنڌ ۾ ريلوي اسٽيشنن، روڊن، ڳوٺن ۽ آفيسن جا نالا اردو سان گڏ سنڌي ۾ به لکيا وڃن. ان سان گڏ سنڌ جي آفيسن ۾ سنڌي ٻولي ۾ لکپڙهه ڪئي وڃي.
8. ڪراچي ۾ سنڌي ميڊيم اسڪول کوليا وڃن ۽ اڳ ڪليل اسڪولن جي حالت سڌاري وڃي ۽ اتي هلندڙ انگريزي ۽ اردو ميڊيم اسڪولن ۾ سنڌي ميڊيم رائج ڪئي وڃي.
9. سنڌي اخبارن ۽ رسالن کي اشتهار ۽ پني جي ڪوٽا پوري ڏني وڃي ۽ سنڌي صحافين کي به اردو صحافين جيترا حق ڏنا وڃن.
10. سنڌي ڪتابن ۽ رسالن تان بندش لاٿي وڃي ۽ نوان ڊڪليئريشن ڏنا وڃن.
11. سنڌ جي ٻهراڙي جي عوام جي سهوليت لاءِ ڪوٽا سسٽم بحال رکيو وڃي ۽ ان تي اثرائتي نموني عمل ڪرايو وڃي.
12. سنڌي مزدورن جي ڪارخانن مان نيڪالي بند ڪرائي وڃي ۽ ڪارخانيدارن کي هدايت ڪئي وڃي ته هو 75 سيڪڙو ملازم مقامي رکن.
13. سنڌي هارين جي بيدخلي بند ڪرائڻ لاءِ جوڳا اپاءَ ورتا وڃن ۽ ٻي زمين هارين کي زمين مفت ۾ ڏني وڃي ۽ کين فصل ڪرڻ لاءِ قرض مهيا ڪيا وڃن.
14. سنڌ جي تعليمي ادارن ۾ پيدا ڪيل هٿرادو بدامني ۽ انتشار جو خاتمو آڻي گرفتار ٿيل سنڌي شاگرد آزاد ڪيا وڃن ۽ کين ٻين صوبن جي شاگردن جهڙيون سهوليتون ڏنيون وڃن، گڏوگڏ تعليم کي سستو ۽ سولو ڪيو وڃي.

اسان هي ڪجهه گذارشون حڪومت جي خدمت ۾ عرض رکيون آهن. اميد ته وفاقي ۽ صوبائي سرڪار ملڪ ۽ قوم جي ڀلائي جي وسيع نظرئي کي آڏو رکندي، هنن تي نه رڳو همدرديءَ سان ويچار ڪندي، پر هنن کي پورو ڪرڻ ۾ ڪا ڪسر نه ڇڏيندي. ته جيئن سنڌ ۾ هاڻوڪيون بي يقيني واريون حالتون ختم ٿي سگهن. جنهن جو اثر نه رڳو سنڌ پر سموري پاڪستان جي بقا ۽ سلامتيءَ تي پڻ سٺي نموني پوندو.

(ڇپيل: روزاني سنڌ نيوز حيدرآباد، 5 آگسٽ 1983ع، روزانه مهراڻ حيدرآباد ۽ روزانه آفتاب حيدرآباد، 6 آگسٽ 1983ع)

سنڌ گريجوئيٽ ايسوسيئيشن

سان ناانصافي

ترقي پذير ملڪن ۾ جتي حڪومتون پنهنجون مڙئي ذميواريون صحيح نموني پوريون ڪرڻ ڪان قاصر هونديون آهن، يا جيڪو سماج انتهائي پوئتي پيل هوندو آهي. اتي ان سماج کي صحتمند بنيادن تي قائم رکڻ لاءِ سماجي، ادبي ۽ ثقافتي تنظيمون اثرائتو ڪردار ادا ڪنديون آهن. اهي ڪم، مسئلا ۽ مشڪلاتون، جيڪي حڪومت حل ڪري نه سگهندي آهي، يا ڪن مصلحتن خاطر اهڙن مسئلن حل ڪرڻ ڪان ڪن لاتار ڪندي آهي، ته ان قوم جو پلو چاهيندڙ باشعور، باصلاحيت، تعليم يافته ۽ وطني جذبي سان ٿمٿار قوتون، پنهنجي قومي ذميواري محسوس ڪندي، پنهنجي سماج جي سڌاري لاءِ پاڻ پتوڙينديون آهن. جڏهن ڪن ملڪن ۾ ڪن قومن يا طبقن سان ناانصافي ٿيندي آهي، ڪائنن جيئڻ جو حق ڦريو ويندو آهي، سياسي طرح حق گهرڻ يا انهن لاءِ جدوجهد جا رستا بند ڪيا ويا آهن. تڏهن انهن طبقن يا قومن جا پڙهيل لکيل باشعور ماڻهو ڪي رستا ۽ راهون ڳولي، عوام منجهه قومي جاڳرتا، سماجي شعور، قومي ايڪو پيدا ڪرڻ ۽ ڏاڍ خلاف متحد ٿي جنگ لڙڻ لاءِ هٿ پير هڻڻ شروع ڪندا آهن. اهڙن غير يقيني حالتن ۾ مبتلا باشعور قومون پنهنجي زنده دلي جو ثبوت ڏيندي، پنهنجي صالح فرزندن ۽ انهن جي ٺهيل سماجي تنظيمن جي وڏي پئماني تي مدد ۽ همت افزائي ڪنديون آهن. ۽ ڪين وڌڻ ويجهڻ ۽ تباهه حال معاشري ۾ اثرائتو ڪردار ادا ڪرڻ لاءِ راهه هموار ڪري ڏينديون آهن.

اسان جي سنڌي قوم، جيڪا زندگيءَ جي هر شعبي ۾ پوئتي پيل هجڻ سان گڏ، حڪومت جي بي توجهي جو شڪار پڻ رهي آهي. ان ڪي پنهنجي قومي وجود جي سلامتي لاءِ هر روز نون مسئلن ۽ مشڪلاتن ڪي منهن ڏيڻو پوي ٿو. جيڪا ڳالهه هتان جو هر باشعور ماڻهو چڱيءَ طرح ڄاڻي ٿو. ان ڪري ئي هتان جي سڄاڻ عوام پنهنجا مسئلا پاڻ حل ڪرڻ لاءِ مختلف طريقا استعمال ڪرڻ شروع ڪيا آهن. پنهنجون سماجي، ادبي ۽ ثقافتي تنظيمون ٺاهي، پنهنجي قوم ۽ سنڌي سماج ڪي بهتر ڪان بهتر بنائڻ لاءِ جدوجهد شروع ڪئي آهي. پر افسوس جو حڪومت، جيڪا پاڻ ته سنڌ تي توجهه ڪانه ٿي ڏئي، پر جيڪي سماجي تنظيمون اهڙي فلاح ۽ بهبود جو ڪم سرانجام ڏئي رهيون آهن، انهن کي به هر وقت شڪ جي نظرن سان ڏسندي رهي ٿي. سنڌ جي عوام جي غير سياسي تنظيمن جي راهه ۾ رنڊڪون وجهڻ، انهن جي هر چرپر تي ڪرڙي نظر رکڻ، انهن کي هيسائڻ ۽ پريشان ڪرڻ لاءِ سرڪار مختلف بهانا ڳولي رهي آهي. نتيجي طور سنڌ ۾ سماجي ادارا ۽ تنظيمون صحيح طرح فعال ٿي پنهنجو ڀرپور ڪردار ادا ڪري نه ٿيون سگهن ۽ هو هر وقت اڻ ڄاتل خوف ۽ هراس جو شڪار رهن ٿيون. جنهن ڪري سنڌ ۽ هتان جي عوام جا مسئلا حل ٿيڻ بجاءِ هر روز انيڪجي ۽ وڌيڪ پيچيده ٿي رهيا آهن. جيڪا ڳالهه هن ملڪ جي سالميت لاءِ خطرناڪ آهي.

ڪيترين تنظيمون جيڪي سنڌي سماج کي سڌارڻ ۽ سنوارڻ، ترقي يافته ۽ صحتمند بنيادن تي بيهارڻ لاءِ ڪوشش ۾ مصروف آهن. حڪومت تن کي پنهنجي ڏاڍ ۽ ڏهڪاءَ جو شڪار بڻائي رهي آهي. تازو سنڌ جي واحد سماجي، ثقافتي ۽ اصلاحي تنظيم "سنڌ گريجوئيٽ ايسوسيئيشن" سرڪار جي ڪاوڙ ۽ غصي جو شڪار ٿي آهي. هي تنظيم جيڪا هڪ غير سياسي، خالص سماجي ۽ اصلاحي آهي. جنهن جو دائرو تعليم، صحت، ادب، ثقافت ۽ سماجي شعبن ۾ خدمتون سرانجام ڏيڻ تائين محدود آهي، ان تي بندش وجهڻ لاءِ سرڪار وٽ ڪو به جواز ڪونه آهي. هن تنظيم ۾ سرڪاري ۽ غير سرڪاري ملازم، اديب، ڊاڪٽر، وڪيل ۽ ٻئي هر طبقي سان واسطو رکندڙ باشعور گريجوئيٽ شامل آهن. هن تنظيم جو تعارف سندس مرڪزي رهنمائن هيئن ڪرايو آهي: " سگا، سنڌ جي پڙهيل باشعور نوجوانن جي هڪ سماجي ۽ ثقافتي جماعت آهي. هي جماعت غير سياسي بنيادن تي پنهنجون خدمتون ڪندي رهي ٿي."

تازو وفاقي ۽ سنڌ جي صوبائي سرڪار پنهنجن ملازمن تي سگا جو ميمبر ٿيڻ تي مڪمل بندش وڌي آهي. ۽ پنهنجي ملازمن کي هدايت ڪئي آهي ته هو فوري طور تي سگا تان استعيفائون ڏين. اسٽيبلشمينٽ ڊويزن، سيني سرڪاري آفيسن کي هدايتون موڪلي چيو آهي ته سگا جي ميبرشپ رڳو خاص طبقي تائين محدود آهي. ان ڪري اها قومي مفادن ۾ ناهي. حڪومت ان سان گڏ سرڪاري توڙي غير سرڪاري ادارن کي به هدايت ڪئي آهي ته اهي سگا جي ڪابه مدد نه ڪن. حڪومت جو اهو فيصلو، غير دانشمندانه آهي. حڪومت کي گهرجي ته هو ٿڌي دل سان غور ويچار ڪري، صورتحال جو صحيح جائزو وٺي، پوءِ ئي ڪو فيصلو ڏئي. ڇو جو اهڙا ابهرا ۽ غير وقتائتا قدم اڳتي هلي نهايت خطرناڪ نتيجن جو سبب بڻبا. ۽ ملڪ ۾ بدامني، ۽ بي چيني پيدا ڪندا. ماڻهن جي دلين ۾ شڪ ۽ شبها جنم وٺندا. سنڌ جا ماڻهو پاڻ کي، هن ملڪ ۾ هتان جي مخصوص طبقي جي نمائندگي ڪندڙ سماج ۾ غير محفوظ سمجهندا ۽ هن ملڪ جي پاليسي کي پاڻ لاءِ اوپرو ۽ ڏاريو تصور ڪندا.

اصل ۾ سگا خلاف حڪومت جا ڪن پريندڙ، ملڪ ۽ قوم جا دشمن ۽ هن ملڪ جي وحدت جا ويري آهن. جيڪي پنهنجي غلط ارادن وسيلي پرامن فضا خراب ڪري رهيا آهن. حڪومت اهڙن سماج دشمن ۽ پاڻ هوتڙين، هن وفاق ۾ رهندڙ قومن ۾ نفرت ڦهلائيندڙن جي غلط ڳالهين، وڏاءَ وارين بي بنياد رپورٽن ۽ قوم دشمن ٽولي جي اخبارن جي نفرت انگيز ايڊيٽوريلن ۽ بيانن جو شڪار بڻجي وئي آهي. اميد ته جڏهن حڪومت کي صحيح صورتحال جو پتو پوندو ته هو پنهنجي فيصلي تي نظرثاني ڪري پنهنجو اهو فيصلو واپس وٺندي. مان هن حڪومت طرفان سگا مٿان لڳايل الزامن بابت ڳالهائيندس:

I. ته حڪومت سگا مٿان اهو الزام لڳايو آهي ته ان جي ميمبرشپ هڪ خاص طبقي تائين محدود آهي. اهو الزام بلڪل بي بنياد آهي. سگا ڪنهن هڪ نسل، هڪ ذات، هڪ مذهب يا هڪ فقري جي نمائندگي ڪندڙ جماعت نه آهي. پر ان جو دائرو سنڌ جي پوئتي پيل ٻهراڙين ۾ رهندڙ عوام جي بنيادي ضرورتن جو پورائو ڪرڻ ۽ سندن تعليم ۽ صحت جهڙن بنيادي مسئلن حل ڪرائڻ جهڙن عظيم آدرشي ڪمن تائين وسيع آهي. اها ڳالهه ڪنهن کان به ڳجهي ڪانه آهي ته سنڌ جا اصلوڪا رهواسي، جيڪي ٻهراڙين ۾ رهن ٿا، سي ئي لاتعداد مسئلن ۽ مشڪلاتن، جهالت ۽ بيمارين جو نشانو بڻيل آهن. ان ڪري سگا سيني کان وڌيڪ تڪليفن ۾ مبتلا

ماڻهن جي مسئلن حل ڪرڻ ۽ ڪين معاشري ۾ اثرائتو ڪردار ادا ڪرڻ لاءِ پنهنجا مڙئي وسيلا استعمال ڪري رهي آهي. جيئن هنن ڪي به پاڪستان جي ٻين قومن ۽ خاص ڪري سنڌ جي شهرن ۾ رهندڙ ٻاهران آيلن جهڙا حق ۽ سهوليتون ميسر ٿي سگهن. ٻهراڙين ۽ شهرن ۾ جيڪا اڻ وٽندڙ وٿي پيدا ٿي وئي آهي، سا ختم ٿيڻ گهرجي. سگا جو اهو عمل انهن ماڻهن ۽ طبقن ڪي ڪک ۾ ڪان وانگر ان ڪري چڀي رهيو آهي، جو هو نه ٿا چاهين ته هتان جا اصل رهواسي، جيڪي هر ميدان ۾ پوئتي رهجي ويا آهن. سي تعليم يافته بڻجي، پنهنجون وڃايل وٿون حاصل ڪري، مفاد پرستن ۽ سنڌ دشمنن جي غلط ارادن کي ناڪام بڻائي سگهن. ۽ انهن کان پنهنجا جائز حق واپس وٺي، سندن وطن دشمن سازشن ۽ مڪارين کي ٻنجو ڏين.

2. ته حڪومت سگا مٿان الزام هنيو آهي ته سگا جو عمل ۽ ڪردار قومي مفادن وٽان نه آهي. خبر ناهي ته حڪومت جي ان مان مراد ڪهڙي آهي؟ ڇا سنڌي ماڻهو هن ملڪ ۾ هتي رهندڙ ڪنهن قوم جا فرد ناهن؟ ڇا سنڌي ماڻهو هن ملڪ جا باشندا نه آهن؟ جو انهن جي سڌاري ۽ سهائتا لاءِ ڪم ڪرڻ قومي مفادن وٽان ناهي. ڇا هتي جي اصل رهواسين کي هتي جيئڻ ۽ جيئري رهڻ لاءِ جدوجهد ڪرڻ جو حق ڪونهي؟ ڇا ملڪ جي رهواسين جي دائري ۾ صرف پاڪستان جا اهي ماڻهو اچي وڃن ٿا، جيڪي هتي ٻاهران گهرايا ويا آهن. يا جيڪي شهرن ۾ رهن ٿا، هڪ مخصوص طبقي سان واسطو رکن ٿا؟ ڇا اهي ماڻهو ئي هن ملڪ جا وارث آهن، جيڪي ٻاهران هتي اچي، غلط طريقا استعمال ڪري هتان جي اصلوڪن رهواسين جي آقا بنجي ويهي رهيا آهن؟ ان ڪري حڪومت هتان جي اصل رهواسين کي اعتماد ۾ وٺڻ لاءِ اهڙا قدم کڻڻ بند ڪري ۽ سگا مٿان وڌل پابندي ختم ڪري، جيڪا ڳالهه پاڪستان جي هڪ صوبي جي ترقي لاءِ بيحد ضروري آهي.

هاڻي مان سگا جي 11 سالن جي ڪارڪردگي جي رپورٽ پيش ڪريان ٿو. جيئن هر ڪا ڏر اندازو لڳائي سگهي ته سگا ملڪ ۽ قوم جي مفادن وٽان ڇا ڇا نه ڪيو آهي. سگا بنا ڪنهن فرق ۽ امتياز جي ملڪ مان جهالت جي پاڙ پٽڻ، علم جي ڦهلاءَ، سماجي برائين جي خاتمي، صحتمند معاشري جي قيام لاءِ ڪيترو نه پاڻ پتوڙيو آهي.

سنڌ جي ڪن دردمند دلين ڪراچي ۾ گڏجي سنڌ جي پڙهيل باشعور نوجوانن کي هڪ هنڌ گڏ ڪري اڻ پڙهيل ۽ پوئتي پيل ديس واسين جي خدمت ڪرڻ لاءِ 4 جون 1972ع تي هڪ سماجي تنظيم "سنڌ گريجوئيٽ ايسوسيئيشن" (سگا) جو بنياد وڌو. پهريان هن تنظيم جي ڪم جو دائرو صرف ڪراچي ضلعي تائين محدود هيو. پر پوءِ ان کي سڄي سنڌ تائين وسيع ڪيو ويو. هن تنظيم کي اڄ تائين ڪم ڪندي 11 سال گذري چڪا آهن. هن وقت هن تنظيم جون سڄي سنڌ اندر 55 کن شاخون ۽ ڪل ميمبرن جو تعداد 5 هزار کن ٿي چڪو آهي.

سگا 11 سالن جي مختصر عرصي ۾ ملڪ جي ترقي لاءِ ڪيئي سماجي، ادبي، ثقافتي ۽ تعليمي شعبن ۾ اهم خدمتون ۽ ڳٽپ جيترا ڪارناما سرانجام ڏنا آهن. اسان هت انهن جو مختصر وچور پيش ڪريون ٿا.

1. سماجي ڪم: سگا 1972ع ۾ ڪراچي جي حدن اندر سنڌي ڳوٺن جي سروي ڪئي. جنهن موجب اتي جي رهاڪن جي تعليم، صحت، بجلي، ٽپال، پاڻي ۽ روزگار جهڙين ضرورتن بابت معلومات ڪٺي ڪئي. ۽ سنڌ سرڪار ڪي انهن مسئلن جي حل لاءِ گذارشون ڪيون. ان بعد وري 1973ع ۾ ڪراچي ۾ رهندڙ سنڌي آبادي جي رهائشي مسئلن جي سروي ڪئي وئي ۽ حڪومت ڪي ڇپيل صورت ۾ رپورٽ ۽ تجويزون پيش ڪيون ويون. ته جيئن سرڪار انهن ۾ دلچسپي وٺي، اتان جي سنڌي آبادي ڪي ٻه ٻين شهرين جيترا حق ڏئي. سگا طرفان ڪراچي ۾ هڪ ثقافتي مرڪز. لئبرري، آڊيٽوريم ۽ هاسٽل جي اڏاوت جي ضرورت محسوس ڪئي وئي. ان لاءِ باقاعدي رٿابندي ڪئي وئي. پر اهو منصوبو ڪن سببن ڪري عمل ۾ نه اچي سگهي. وري جون 1974ع ۾ 20 اهم نيم سرڪاري ادارن ۾ سنڌين سان ٿيل بي انصافين بابت انگ اکر تيار ڪري رپورٽ ڇپائي وئي. جيڪا وفاق ۽ سنڌ حڪومت جي واسطيدار اختيارين وارن کان سواءِ وزيراعظم کي پڻ پهچائي وئي. سرڪاري ۽ نيم سرڪاري ادارن ۾ نوڪرين جي انگن اکرن جو ٻيو حصو به سگا 1976ع ۾ مرتب ڪري ڇپايو. جنهن ۾ 86 ادارن جا تفصيل ڏنا ويا. سگا جو اهو قدم سماجي نااانصافين کي ختم ڪرڻ جي مقصد سان هو. جيئن سرڪار سنڌين کي ملازمتن ۾ جائز حق ڏئي ۽ سرڪاري ۽ نيم سرڪاري ادارا سنڌين سان ٻه اکيائي بند ڪن. ان ئي سال ڪراچي ۾ سنڌ جي ٻين ضلن مان ايندڙ گهٽ پگهار وارن ملازمن لاءِ رهائشي سهوليتون پيدا ڪرڻ جي سلسلي ۾ سگا هڪ هاسٽل، ڪميونٽي سينٽر، آڊيٽوريم ۽ لئبرري قائم ڪرڻ جو ڪوششون شروع ڪيون. سگا سنڌ جي ٻهراڙيون سڌارڻ ۽ انهن جا بنيادي مسئلا گڏجي حل ڪرڻ ۽ ڪرائڻ لاءِ سال 1982-83ع کي ”ڳوٺ سڌار سال“ قرار ڏنو آهي ۽ مختلف هنڌن تي سگا جي نگراني هيٺ ”ڳوٺ سڌار سنگتون“ قائم ڪيون ويون آهن. هنن سنگتن طرفان سنڌ جي پوئتي پيل ڳوٺ سڌارڻ ۽ انهن جا مسئلا حل ڪرائڻ، کين تعليم جي زيور سان آراسته ڪرڻ جهڙن انسان دوست ڪمن جي شروعات ڪئي وئي آهي. هن ڪم ۾ سنڌ جو هر باشعور غريب توڙي امير هڪ ٻي هٿ ونڊائي رهيا آهن. سنڌ جي ڳوٺن ۾ پنهنجي مدد پاڻ جي اعليٰ اصول تحت اسڪول، اسپتالون، ويم گهر ۽ لئبرريون قائم ٿي رهيون آهن. سگا جي هر شاخ پنهنجي تر ۾ هڪ ڳوٺ چونڊي ان کي هڪ مثالي ڳوٺ بنائڻ لاءِ ڪوششون ڪري رهي آهي. پر هاڻي سگا تي بندش پوڻ ڪري اهو ڪم اڌ ۾ رهجي وڃڻ جو خطرو آهي. جنهن ڪري ڪيترن ماڻهن کي انيڪ مسئلن ۽ مشڪلاتن جو شڪار ٿيڻو پوندو.

2. تعليم: ملڪ مان جهالت جي پاڙ پٽڻ، بک ۽ بي روزگاري کي منهن ڏيڻ ۽ ملڪ کي صحيح بنيادن تي اڳتي وٺي وڃڻ لاءِ اتان جي رهواسين کي تعليم جي اعليٰ زيور سان آراسته ڪرڻ نهايت ضروري آهي. سگا اهو بنيادي مسئلو حل ڪرڻ لاءِ پنهنجي پروگرام ۾ سنڌي پرائمري اسڪولن جي واڌ ويجهه، هاءِ اسڪولن ۽ ڪاليجن جي سڌاري، وڏن شهرن ۾ سنڌي شاگردن جي رهائش جي مسئلي کي حل ڪرڻ لاءِ هاسٽلون تعمير ڪرائڻ ۽ سنڌي ٻولي جي اعليٰ ڪتابن کي سيلبس ۾ داخل ڪرائڻ لاءِ سرڪار کي تجويزون ڏيڻ جهڙا اهم نڪتا شامل ڪيا آهن. سگا 11 سالن اندر ابتدائي ثانوي توڙي اعليٰ تعليم جي ڦهلاءَ لاءِ وڌ کان وڌ ڪوششون ڪيون آهن.

ڪيترائي اهڙا اهم ڪارناما سرانجام ڏنا آهن. جن اسان جي قوم ۽ ملڪ جو منهن مٿي ڪيو آهي.

1973ع ۾ سگا طرفان تعليمي ڪاميٽي مقرر ڪئي وئي. جنهن ڪراچي سميت سنڌ جي ٻين شهرن جي تعليمي مسئلن بابت هڪ جامع رپورٽ تيار ڪئي ۽ سنڌ جي حڪومت کي گذارش ڪئي وئي ته هو ڪراچي ۾ سنڌي ميڊيم اسڪول قائم ڪري. سگا طرفان 18 جنوري 1976ع ۾ ڪراچي ۾ ”ڪلچر شو“ منعقد ڪيو ويو. ان ۾ سگا طرفان مرتب ڪيل ”ميڊيڪل ڪاليجن ۾ داخلا“ جي مسئلي بابت ڇپيل سروي رپورٽ ورهائي وئي. تنظيم طرفان هر سال ابتدائي تعليم جي واڌاري لاءِ اپاءَ ورتا وڃن ٿا. جيئن ته پرائمري تعليم سڄي تعليمي نظام لاءِ پيڙهه جي پٿر جو ڪم ڏئي ٿي. ان ڪري سگا پرائمري تعليم جي واڌاري لاءِ جوڳا اپاءَ وٺي رهي آهي. ان سلسلي ۾ 1980ع ۾ حيدرآباد ۾ هڪ ”تعليمي ڪانفرنس“ منعقد ڪئي وئي. ان ڪان سواءَ ”روشن تارا اسڪول“ جي نالي سان هالا، بدين، حيدرآباد، سانگهڙ، ميرپورخاص، جهڏو ۽ ٻين شهرن ۾ 16 اسڪول عمارتن سوڌا تعمير ڪرايا ويا آهن.جڏهن ته مختلف جڳهن تي 10 ٻيا به پرائمري اسڪول تعمير ڪرايا ويا آهن. سگا جو تعليم جي ميدان ۾ گهڻو زور تعليمي ادارن جي حالت سڌارڻ ۽ ٻارن کي تعليم لاءِ آماده ڪرڻ پڻ رهيو آهي. ان سلسلي ۾ مختلف ڳوٺن جي اسڪولن ۾ فرنيچر جو انتظام ڪرڻ، بجلي، پکن ۽ ٿڌي پاڻي جو انتظام ڪرڻ لاءِ ڪوششون ڪيون ويون آهن. ڪيترن ئي سرڪاري اسڪولن کي عمارتون پڻ نهرائي ڏنيون ويون آهن. ان ڪان سواءَ غريب شاگردن جي مالي مدد ڪرڻ لاءِ ڪين مفت ۾ ڪتاب مهيا ڪري ڏيڻ، ڪين اسڪالرشپون وٺي ڏيڻ لاءِ سگا پڻ اثرائتا قدم کنيا آهن. سنڌ جي گريجوئيٽ ساٿين پنهنجي بزرگن جي ياد ۾ تعليمي وظيفا ڏيڻ شروع ڪيا آهن. ٽنڊي محمد خان سميت ٻين شهرن ۾ شاگردن ۾ مفت ڪتاب ورهايا ويا. تنظيم طرفان هر سال 12 ميڊيڪل جي شاگردن کي اسڪالرشپون، 29 اسڪول اسڪالرشپون، 8 جنرل اسڪالرشپون مستحق شاگردن کي ڏنيون وڃن ٿيون. سگا کي ”سنڌي ڊاڪٽرس ايسوسيئيشن لنڊن“ طرفان 5 ميڊيڪل اسڪالرشپون جاري ڪيون ويون آهن. جيئن ته سال 1982-83ع سگا طرفان ”ڳوٺ سڌار سال“ ڪري ملهايو پيو وڃي. ان سلسلي ۾ سگا جي شاخن تعليم عام ڪرڻ لاءِ اثرائتا قدم کڻڻ شروع ڪيا آهن. نتيجي ۾ ڳوٺ سڌار سنگت ٽنڊو ڪولاچي جي طرفان پنهنجي ڳوٺ ۾ پرائمري اسڪول ۽ مڊل اسڪول جون عمارتون تعمير ڪرايون ويون آهن. ضلع خيرپور ۾ ڳوٺ لاڪا ۽ پير حيات شاهه ۾ پرائمري ۽ مڊل اسڪول جي عمارت تعمير ڪئي وئي آهي. اهڙي طرح سگا ٽنڊو آدم، سانگهڙ، ڳچيرو، مورو ۽ ٻين شاخن طرفان اسڪول ۽ لئبرري جون عمارتون تعمير ڪرايون ويون آهن. سگا جي ڪن شاخن تعليم بالغان جو سلسلو شروع ڪري، شهر جي هارين، مزدورن، ٻيرن وغيره کي تعليم ڏيارڻ شروع ڪئي آهي. سگا شهدادڪوٽ طرفان 200 ماڻهن کي ميٽرڪ جو امتحان پاس ڪرايو ويو ۽ 40 ماڻهن کي گريجوئيٽ ٿيڻ ۾ مدد ڪئي وئي آهي. سگا مرڪز طرفان اسڪول ۽ ڪاليج جي شاگردن لاءِ ڪوچنگ ڪلاسن کان سواءِ سي ايس پي (CSP)، پي ايس سي (PSC)امتحانن لاءِ به ڪوچنگ ڪلاسن جو اهتمام ڪيو ويو آهن. فيڊرل سروس ڪميشن جي چٽاپيٽي امتحانن جي تياري لاءِ پهريان اهڙا ڪوچنگ ڪلاس سگا 3 سال کن اڳ حيدرآباد ۾ شروع ڪيا. جيڪي سال 1982 کان سنڌ يونيورسٽي هلائي رهي آهي، سگا ان جي بدران اهڙا مرڪز ڪراچي ۽ شڪارپور ۾ قائم ڪيا آهن. ان ڪانسواءِ بئنڪ جي امتحانن جي تياري لاءِ باقاعدي ادارن قائم ڪرڻ جو خيال آهي، جيئن سنڌ جا ڳوناڻا شاگرد تربيت حاصل ڪري قومي سطح تي پنهنجي حيثيت مڃرائڻ جي قابل ٿي

سگهن. سگا طرفان مختلف جڳهن تي جيڪي اسڪولن جون عمارتون تعمير ڪرايون ويون آهن، سي انهن تعليم ڪاتي وارن جي حوالي ڪيون آهن ۽ هينئر جڏهن سگا تي حڪومت بندش وڌي آهي ته سنڌ اندر سگا طرفان هلندڙ ڪافي اسڪول بند ٿيڻ جو خطرو آهي، ڪافي شاگردن جي تعليم اڌ ۾ رهجي ويندي ۽ جن شاگردن کي سگا طرفان اسڪالرشپون ملي رهيون آهن، تن جون اسڪالرشپون بند ٿيڻ جو خطرو آهي، ڪيترن ئي ڪوچنگ ڪلاسن بند ٿيڻ ڪري سنڌ اندر تعليمي بحران جو پيدا ٿيڻ اٽل آهي، ان ڪري حڪومت، سنڌ جي شاگردن جي ڀلائي خاطر اهو فيصلو واپس وٺي، پنهنجي فراخدلي جو ثبوت ڏئي.

(3) صحت: سگا ملڪي باشندن جي صحت ۽ جسماني چڱ ڀلائي لاءِ مختلف پروگرام ترتيب ڏئي رهي آهي، سگا سي ڪان پهريان 1976ع ۾ مفت طبي مشورن جي لاءِ ڪئمپن هڻڻ جو سلسلو شروع ڪيو، انهن مرڪزن ۾ مختلف مرضن جي ماهر ڊاڪٽرن جون ٽيمون وجي مفت طبي مشورا ۽ دوائون ڏيڻ لڳيون. سگا طرفان سال 1980 کي ”صحت سال“ ڪري ملهايو ويو، ان دوران عالمي ادارن يونيسيف به سگا جي دوائن جي سلسلي ۾ مدد ڪئي ۽ جيڪا اجان هلندڙ آهي، گهوٽڪي ۾ اهڙو مفت طبي مرڪز قائم ڪيو ويو ۽ پڻ حيدرآباد، لاڙڪاڻي، بدين، راڌڻپور، نوابشاهه، سيوهڻ، شهدادڪوٽ، ميرپورخاص ۽ نوشهري فيروز ۾ مفت طبي مشوري جا مرڪز قائم ڪيا ويا آهن، جيڪي جمع جي ڏينهن ڪم ڪن ٿا، انهن ۾ مريضن کي مفت دوائون ڏنيون وينديون آهن. ان ڪانسواءِ سگا طرفان گشتي ٽيمون پڻ ڳوٺن ۾ وجي ماهر ڊاڪٽرن جي نگراني ۾ غريب عوام جون علاج ڪن ٿيون، اهو سلسلو 1978ع کان شروع آهي ۽ مارچ 1982ع تائين انهن جماعتن 122 طبي ڪئمپون لڳايون آهن. جن ۾ 62 هزار مريضن جو علاج ڪيو ويو آهي.

سگا طرفان سال 1978ع کان وٺي اکين جي علاج جو مفت سلسلو شروع ڪيو ويو آهي، هن وقت تائين مختلف هنڌن تي اکين جون 20 ڪئمپون لڳايون ويون آهن، جن ۾ تقريبن 15 هزار ماڻهن جو آپريشن ڪيو ويو آهي ۽ 24 هزار مريضن جو علاج ڪيو ويو آهي، جڏهن ته (O.P.D) مريضن جو تعداد 4 هزارن کان مٿي آهي. هن وقت سگا طرفان سنڌ ۾ مختلف طبي مرڪزن ڪانسواءِ ڪراچي ۾ هڪ ميٽرنٽي هوم به ڪم ڪري رهيو آهي، هن وقت سگا تي بندش پوڻ ڪري خطرو آهي ته اهي طبي مرڪز ۽ ننڍيون وڏيون سگا جون قائم ڪيل اسپتالون بيهي وڃن ۽ سنڌي عوام ان فلاح ۽ بهبود جي ڪم کان محروم ٿي وڃي.

(4) ادب ۽ ثقافت: سگا ڪجهه سالن کان هر هڪ سال ڪنهن خاص مقصد جي حوالي سان ملهائڻ شروع ڪيا آهن، جنهن لاءِ ڪيس ٻين سماجي ۽ ثقافتي ادارن ۽ تنظيمن جون تعاون حاصل هوندو آهي. ان سلسلي ۾ سي کان پهريان 1978ع ۾ ”شاهه لطيف سال“ ملهايو ويو، سگا طرفان ان سال ڪيترائي شاهه لطيف جي فن ۽ فڪر تي ڪتاب شايع ڪيا ويا آهن، سگا جي مڙني شاخن شاهه لطيف جا ڏهاڙا ملهايا، ”لطيف ڪانگريسون“ ڪيون، ”لطيف ليڪچر“ منعقد ڪيا. سنڌ ڪانسواءِ هن تنظيم طرفان شاهه جو پيغام مڙني قومن تائين پهچائڻ لاءِ اسلام آباد، پشاور ۽ ملتان ۾ پڻ اهڙا ڏينهن ملهايا ويا، وري 1979ع ۾ سگا ٻارن جو بين الاقوامي سال ملهايو، جنهن ۾ ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ ٻارڙن جا ميلا لڳايا ويا ۽ ٻين شهرن ۾ پروگرام منعقد ڪيا ويا. سگا ٻين تنظيمن جي تعاون سان سال 1981ع ”سنڌي ساهت سال“ ڪري ملهايو، ان سال سگا ڪيترائي ڪتابن جا ميلا منعقد ڪيا، سگا پبليڪيشن بورڊ مختلف موضوعن تي 13 سنڌي ۽ انگريزي ڪتاب شايع ڪرايا. هن سال ڪراچي ۾ جيڪو

اعليٰ پئماني تي ساهت سيمينار ڪيو ويو ان ۾ سگا جو عمل اثرائتو رهيو. حيدرآباد ۾ سگا طرفان سنڌ ايڪسپو ڪرايو ويو، ادبي تقريبن ۾ حيدرآباد ۾ ”لطيف ليڪچر“ سيريز ڪان علاوه آءِ آءِ قاضي، شيخ عبدالمجيد سنڌي، استاد منظور علي خان، مولوي احمد ملاح، ڊاڪٽر ارينسٽ ٽرمپ، مولوي دين محمد وفائي، عثمان ڏيپلائي ۽ ٻين جا ڏينهن ملهايا ويا، سگا سنڌي ادب جي آبياري ۽ اديبن جي حوصلي افزائي لاءِ سنڌي زبان ۾ هر سال هر موضوع تي سٺن شايع ٿيندڙ ڪتابن تي انعام ۽ ايوارڊ ڏيندي آهي. هن وقت تائين سگا طرفان سنڌي، اديبن، دانشورن، سائنسدانن، فنڪارن ۽ تنظيم جي ڪارڪنن ڪي ڪيترائي ايوارڊ ۽ انعام ملي چڪا آهن.

مٿئين جائزي بعد اها راءِ قائم ٿيڻ گهرجي ته سگا هڪ غيرسياسي، ادبي ۽ ثقافتي تنظيم آهي ۽ ان ملڪ جي ڀلائي ۽ بهتري لاءِ ئي پاڻ پتوڙيو آهي. ان ڪري سگا ۾ سرڪاري ملازمن تي وڌل پابندي هٽائي وڃي، جيئن سنڌ جو عوام 4 هزار بهترين سماجي ورڪرن، سچن ۽ وفادار ملازمن ۽ آفيسرن جي خلوص ڪان محروم ٿيڻ ڪان بچي وڃي.

(هي مقالو 26 ۽ 27 آگسٽ 1983 تي روزانه آفتاب حيدرآباد ۾ شايع ٿيو).

سنڌ جي سياسي صورتحال

ملڪي سياست جو انحصار اتان جي عوام جي سياسي سمجهه، وطني جذبي ۽ بااصول قول ۽ فعل سان گڏ دائمي سجاڳي ۽ پنهنجي وجايل وٿن جي حاصلات لاءِ فيصلي ڪن ويڙهه جهڙي جوهر تي هوندو آهي. اهي ملڪ ۽ قومون دنيا ۾ عزت جو مقام حاصل ڪري يا گهڻو وقت پاڻ کي زنده رکي نه سگهنديون آهن، جيڪي پنهنجي ملڪي عوام جي خواهشن جو احترام نه ڪنديون آهن ۽ انهن کي وڌڻ ويجهڻ، آزادانه نموني سان پنهنجي صلاحيتن کي اجاگر ڪرڻ جو موقعو فراهم نه ڪنديون آهن. عوام جي جذبن جو احترام نه ڪرڻ، انهن کي ملڪي نظام ۾ ڀاڱي ڀائيوار نه ڪرڻ، ڪين حڪم جو ٻندو ۽ فرمانبردار جانور سمجهڻ، سندس مٿان ظلم ۽ ستم جا تير ڇوڙڻ، ان جي پيدائشي حقن جهڙوڪ: تقرير، تحرير، جماعت سازي جو جنازو ڪڍڻ، خود ملڪن ۾ انتشار ۽ تباهي جو سبب بنجي ايندو آهي. حڪومتون ۽ قانون خود عوام ٺاهيندو آهي، نه چند چونڊيل فرد ۽ انهن جا پيچ لٽڪائو جي حضوري ڪندڙ. عوام پنهنجي مرضي موجب ملڪي نظام پنهنجي چونڊيل پاڻ جهڙن نمائندن جي حوالي ڪندو آهي. اهي نمائندا وري ملڪ هلائڻ لاءِ انتظاميه رکندا آهن، جيڪا به ان عوام جي خدمت، چاڪري لاءِ هوندي آهي، نه سندن مٿان حاڪميت قائم ڪرڻ ۽ سندن ئي گڏ ڪري ڏنل طاقت مٿائن استعمال ڪرڻ لاءِ. ترقي پذير ملڪ هوندئن ته ڪيترن ئي مسئلن ۽ مشڪلاتن جو شڪار آهن پر چند اهڙا مسئلا آهن، جيڪي ظاهري طور جڻ سندن ورثي ۾ مليل پيا پائنجن. پهرين ڳالهه انهن ملڪن ۾ صحيح جمهوري بنيادن تي ٻڌل سياسي نظام جي نه هجڻ ڪري روز روز فوجي جنتا طرفان اقتدار جي هوس ۽ لالچ ۾ اچي راتو رات عوام جي سيني تي سنگيون رکي فوجي حڪومتون قائم ڪرڻ. ٻيو سامراجي ملڪن سان ڳٺ جوڙ ڪري ملڪي استحڪام ۽ اقتصادي بحران جي مصيبت مان نڪرڻ جا بهانا گهڙي پنهنجي ملڪ کي نيم بينڪيتن ۽ سامراج اڏن طور ڪتب آڻڻ. ٽيون ملڪي سياست عوام لاءِ شجر ممنوع قرار ڏئي ان کي جاگيردارن ۽ سرمائيدارن جي حوالي ڪري غريب عوام جي استحصال لاءِ ميدان هموار ڪرڻ. چوٿون وڏي ۾ وڏو اهم مسئلو آهي، ڪمزور قومن خلاف طاقتور ۽ فوجي قوت جي گهمنڊ ۾ ڀريل قومن جو ارهه زورايون ۽ ڏاڍايون. هيٺين قومن جو سياسي ۽ اقتصادي استحصال ڪرڻ، سندن قومي وجود کي ختم ڪرڻ لاءِ پنهنجي ستم جو نشانو بنائڻ، مٿن پنهنجي ٻولي ۽ ڪلچر جارحانه نموني مڙهڻ، ڪانئن سندن سياسي ۽ اقتصادي حق ڦرڻ، ڪين زندگي جي هر شعبي ۾ پوئتي ڌڪي، ذليل ۽ خوار خراب ڪري هميشه لاءِ هن دنيا جي گولي تان ميساري ڇڏڻ.

اسان جي وفاقي رياست پاڪستان به ماشا الله انهن مڙني مرضن ۾ مبتلا آهي. هي ملڪ آمريڪي سامراج جي ڪنپتلي ٿيو پيو نينگ ٿپا ڏئي. سامراجي ملڪ قرض ڏئي، هن ملڪ کي پنهنجن غلط سياسي مقصدن لاءِ استعمال ڪري رهيا آهن. هتي جيڪي ڪجهه ٿئي ٿو، سو غير ملڪي اشاري تي ٿيندو رهي ٿو. رات وچ ۾ خوني ڊراما سامراجي ملڪن جي اشارن تي ڪيڏيا وڃن ٿا، ملڪ 36 سالن ۾ اقتصادي طرح جيئن پوءِ تيئن پوئتي وڃي رهيو آهي. پورهيت طبقو ظلم ۽ ستم جو شڪار آهي، ملڪ ۾ مهانگائي ۽ بيرزوگاري ملڪي عوام جي چيلهه چٻي ڪري وڌي آهي،

دولت چند خاندان جي هٿ ۾ هلي وئي آهي، جاگيردار ۽ سرمائيدار اقتدار جي جنگ ۾ مشغول آهن. وچ ۾ ويچارو بي وس ۽ مجبور عوام وڙهندڙ سانن جي وچ ۾ ٻوڙن جيان چٿجي ۽ چيچاٽجي رهيو آهي.

وفاقي پاڪستان جو ٻيو وڏي ۾ وڏو مسئلو هتي رهندڙ ٽن قومن جي خود مختياري جو آهي، جيڪو ٻين سڀني مسئلن مٿان فوقيت حاصل ڪري ويو آهي ۽ هتي رهندڙ قومن جي وچ ۾ نفاق جو ڪارڻ بڻيل آهي. حقيقت ۾ هي ڪو مسئلو نئون پيدا ٿيل نہ آهي، پر هتي ان وقت کان موجود آهي، جڏهن کان ملڪ ٺهيو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ان قوم مسئلي ايڏي تہ شدت اختيار ڪئي آهي. جو ملڪي سالميت خطري ۾ پئجي وئي آهي ۽ ملڪ جا بنياد بہ لڏي ويا آهن. ڪيترين خونريزين ۽ خانا جنگين جنم ورتو آهي. هڪ دفعو ملڪ ٻن حصن ۾ ٽٽي چڪو آهي، اوڀر پاڪستان بنگلاديش بنجي چڪو آهي. ٻولي جي مسئلي تي رتو ڇاڻ ٿي چڪي آهي، پوءِ بہ ارباب اقتدار ان مسئلي جو ڪو بہ خاطر خواهہ حل نہ ڳولهيو آهي. ورندو پنهنجي ڏاڍ جي لٺ زور سان ڦيرائي حالتن کي طاقت جي وسيلي بدلائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. پر مختلف واقعن اهو ثابت ڪيو آهي تہ اهو مسئلو طاقت جي استعمال سان ختم ٿيڻ بجاءِ ويتر وڌندو ۽ ملڪي سالميت خطري ۾ پئجي ويندي. جنهن وقت مان هي سٽو لکي رهيو آهيان، ان وقت وفاقي پاڪستان جي هڪ قوم ان پيچيدهہ مسئلي ۽ مشڪلات جي سياسي حل لاءِ روڊن تي نڪري چڪي آهي، مهينن کان مسلسلي وڏي پئماني تي ان قوم جي وطن سنڌ ۾ مظاهرا ۽ وڳوڙ شروع ٿي چڪا آهن. حڪومت جي تشدد ۽ ڏاڍ خلاف عوام بہ تشدد جو رستو اختيار ڪيو آهي ۽ مختلف شهرن ۾ بئنڪن، ٿاڻن، ڪورٽن، ريلوي اسٽيشنن ۽ ٻين آفيسن وغيرهہ کي باهيون ڏئي ساڙيو ويو آهي. ڪيترن هنڌن تي فوج ۽ عوام منجهہ خونريز جهڙپون بہ ٿيون آهن. جنهن ۾ هن وقت تائين 300 سنڌي شهيد ٿي چڪا آهن ۽ ڪيترا ماڻهو زخمي بنجي اسپتالن ۾ داخل آهن. حڪومت جي رويي خلاف عوام منجهہ ويتر جوش ۽ جذبو وڌي رهيو آهي. سنڌ جو عوام جهرن جهنگن،ڳوٺن، واهڻن مان خالي هٿين نڪري وڏي پئماني تي شهرن اندر گهڙي پنهنجي غم ۽ غصي جو اظهار ڪري رهيو آهي. فوج ان جوش ۽ جذبي کي ٿڌو ڪرڻ لاءِ ڳوٺن جون تلاشيون وٺڻ، گهرن کي باهيون ڏئي ساڙڻ، ڳوٺن جي ناڪابندي ڪري انهن جو پاڻي ۽ کاڌو بند ڪرڻ جهڙيون انسانيت سوز حرڪتون ڪري رهي آهي. رستن تي گشت جاري آهي، بيگناهہ ماڻهو پڪڙي جيلن ۾ وڌا پيا وڃن، مٿانئن هر قسم جو تشدد ڪيو پيو وڃي. اٽڪل 25 هزار سنڌي جيلن ۾ بند آهن، جن مان 9 هزار ماڻهن کي فوجي ڪورٽن سالن جا سال قيد، 20-20 ڪوڙا ۽ لکين رپين جي ڏنڊ جي سزا ڏني آهي.

حقيقت هن ريت آهي تہ جڏهن ايم آر ڊي، جمهوريت جي بحالي جي تحريڪ شروع ڪئي ۽ پرامن گرفتارين جو سلسلوشروع ڪيو تہ سنڌي عوام سالن کان سيني اندر سانديل نفرت جي اظهار ڪرڻ تي لهي آيو، هو ڪيتري وقت کان موقعي جي تلاش ۾ هيو، هن کي ڪنهن سهاري جي ضرورت هئي، ڪٿان ڇٽنگ دکڻ جو انتظار هيو، بس جڏهن راهو کلي پيون، تڏهن پنهنجي نفرت جو اظهار ڪرڻ شروع ڪيو. ايم آر ڊي جي هن هلچل ۾ سنڌ کانسواءِ باقي ٽي صوبا ڪو بہ اثرائتو حصو وٺي نہ رهيا آهن، اتي جو عوام خاموش آهي، جڏهن تہ ايم آر ڊي جا اڳواڻ هر روز اتان جي عوام کي تحريڪ ۾ حصو وٺڻ لاءِ اپيلون ۽ ٽپيلون ڪري رهيا آهن، پر سواءِ ڪن چند وڏن شهرن ۾ چند ماڻهن جي گرفتارين ڏيڻ بجاءِ اتي صورتحال معمول تي آهي. سنڌ اندر پيدا ٿيل صورتحال خود ايم آر ڊي ۾ شامل جماعتن کي تعجب ۾ وجهي ڇڏيو آهي. اهو سڀ ڪجهہ ان ڪري ٿيو آهي، جو موجودهہ حڪومت توڙي ان کان اڳ وڌ

کان وڌ نا انصافيون سنڌ جي عوام سان ٿي ٿيون آهن ۽ هو ٿي ظلم ۽ ستم جو شڪار رهيو آهي، هو هر دور ۾ ٻين قومن کان وڌيڪ محروميت جو شڪار رهيو آهي ۽ هتان جي عوام اهو شدت سان محسوس ڪيو آهي تہ فوج ۽ آفيسر شاهي جي حڪومت هن سان بي انصافي ڪئي آهي ۽ سندن موجوده حڪومت ۾ ڪو بہ حصو يا پتي ناهي. سنڌ جي بزرگ سياستدان جناب سائين جي ايم سيد هن تحريڪ بابت واضح لفظن ۾ چيو آهي تہ ”ملڪ جا ننڍا صوبا ٻينڪي استحصال ۽ پنجاب جي اڪثريتي صوبي جي حڪمران ٽولي جي ظلم خلاف بغاوت تي اٿي کڙا ٿيا آهن، ڏنو پيو وڃي تہ تحريڪ ۾ خاص ڪري سنڌ جو ڳوناٽو پيش پيش آهي، سنڌ جو عوام ظلم خلاف اٿيو آهي، جن کي سندن بنيادي حقن ۽ آزادي جي فائدن کان محروم رکيو آهي، اهي ماڻهو ڪنهن آئين جي بحالي ۾ دلچسپي نہ ٿا رکن، پر اهي استحصال ظلم ۽ بنيادي انساني حقن کان محرومي خلاف احتجاج ڪرڻ چاهين ٿا، جن جي زمين ۽ نوڪرين کي غضب ڪيو ويو آهي ۽ سندن زبان ۽ ثقافت کي پائمال ڪيو پيو وڃي ۽ دانستہ طور تي سندن وجود کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي پئي وڃي“.

ملڪي، غير ملڪي سياستدان، اديب، دانشور، نشري ۽ غير نشري ادارا هن تحريڪ جو سنڌ ۾ زور وٺڻ جو ڪارڻ سنڌين ۾ احساس محرومي جو پيدا ٿيڻ ٻڌائي رهيا آهن. هو چئي رهيا آهن ته ماضي ۾ سنڌي عوام سان بي انصافي ٿي آهي ۽ کين زندگي جي هر شعبي ۾ پوئتي ڌڪڻ ۽ نظر انداز ڪرڻ جي پاليسي تي عمل ڪيو ويو آهي. جنهن ڪري سنڌي ماڻهو پنهنجي حقن جي حاصلات لاءِ ايم آر ڊي جي پليٽ فارم کي استعمال ڪري موجوده نظام خلاف نفرت جو اظهار ڪري رهيا آهن.

ڇا واقعي ائين آهي؟ ان لاءِ ٿورو اسان کي ماضي جو درشن ڪرڻو پوندو. اها هڪ سڄ جيان روشن حقيقت آهي تہ پاڪستان جي نهڻ لاءِ جيتريون قربانيون هتان جي عوام ڏنيون آهن، شايد اوتريون ڪنهن نہ ڏنيون هجن. پهريان پهريان هتي جي سياستدانن ۽ سنڌ اسيمبلي جي ميمبرن ئي پاڪستان جو نهراءُ پاس ڪرايو ۽ ان کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ جدوجهد جي شروعات ڪئي. پاڪستان نهڻ ڪانپوءِ وڌ کان وڌ معاشي ميدان ۾ نقصان سنڌين کي پهتو. مرڪز جو خرچ، ٻاهران ايندڙ مهاجرن کي کاڌ خوراڪ ۽ رهائش جي خرچ لاءِ سنڌي عوام پنهنجي هڙ ڪٿائي ڇڏي. هتان جيتري تعداد ۾ سنڌي لڏي هندستان ويا، ان کان ٽيڻي تعداد ۾ ٻاهرين کي هتي آباد ڪيو ويو آهي. جڏهن هندستان مان مهاجر هتي پهتا تہ کين ڪو بہ صوبو وٺڻ لاءِ تيار نہ هيو، اهي مڙئي مهاجر سنڌ ۾ رهايا ويا. سنڌي هندن جو زمينون، واپاري مرڪز، جڳهون، دڪان سڀ سندن حوالي ڪيا ويا. اصلي رهواسي ساڳيائي بک ۽ بدحالي جو شڪار رهيا. ويتر اڳ کان وڌيڪ مظلوم بنجي ويا، اڳ هڪ پتي (هندو سيٺ) سندن استحصال ڪندا هئا، هاڻ ان جي جاءِ تي ٽي پتيون سندن ڪلهن تي اچي ڪريون. سنڌي عوام جيڪا آزادي ۾ آس لڳايو ويٺو هو، سا ڪافور ٿيڻ لڳي ۽ هن جا رنگين خواب، آسرا ۽ اميدون خاڪ ۾ ملي ويا. سندن دل ۾ وهم ۽ وسوسا جاڳيا تہ متان هي ڪٿي سنڌين جي وجود کي ختم ڪرڻ جي سازش نہ هجي. حڪومت هتان جي اصلي رهواسين جي جذبن ۽ خواهشن جو احترام نہ ڪندي، سندن مرضي خلاف 1948ع ۾ ڪراچي کان سنڌ کان ڇني مرڪز جي حوالي ڪيو، جيئن ڪراچي جي پيداواري ذريعن مان حاصل ٿيندڙ اپت کي سڌو سنئون مرڪزي بجيٽ ۾شامل ڪري وڏي صوبي پنجاب جي مفادن لاءِ ڪتب آندو وڃي. جڏهن سنڌين ان ظلم ۽ نا انصافي خلاف آواز بلند ڪيو ۽ پنهنجي حقن جي بحالي جي تحريڪ هلائي تہ نوڪر شاهي سنڌي قوم جي الڳ وجود کي ختم ڪرڻ، سندن ٻولي ۽ ثقافت کي هميشہ لاءِ دفن ڪرڻ لاءِ 1954ع ۾ ون يونٽ ٺاهي، سنڌ جي وطني حيثيت ختم ڪري ان جي سرحدن

کي پنجاب جي ڪلئي نموني سياسي ۽ اقتصادي استحصال کي کولي ڇڏيو. ون يونٽ جي دور ۾ سنڌ جي جداگانہ قومي وجود، ٻولي، ثقافت ۽ اقتصادي مفادن سان هٿ چراند ٿيڻ لڳي، سنڌ جا وڏا شهر غير سنڌين جي حوالي ڪيا ويا، واپار جا مرڪز، اهم ڪارخانا، فرمون هتان جون نوڪريون غير سنڌين جي هٿ ۾ اچي ويون. هتي جي ڪارخانن ۾ مقامي ماڻهن کي روزگار فراهم ڪرڻ بجاءِ ٻاهرين مزدورن کي اتي روزگار فراهم ڪيو ويو، رٽائر فوجين ۽ ٻين کي هتان جون زمينون انعام ۾ ڏنيون ويون. پنجاب ۽ سرحد جي ماڻهن جي وڏي لڏ پلاڻ ڪرائي ڪين هتي آباد ڪري مقامي آبادي کي اقليت ۾ آندو ويو، جيڪا لڏ پلاڻ اڃان جاري آهي.

اسان جي تعليمي ادارن جا دروازا اسان لاءِ بند رهيا، پنجابي، پناڻ ۽ هتي رهندڙ مهاجر انهن تي قابض ٿي ويا. ٻين وڏن عهدن، نوڪرين، ڪارخانن لاءِ آفيسرن کي تہ ڇڏيو پر مزدور بہ ٻاهران سپلاءِ ڪري هتي آندا، جنهن ڪري سنڌين ۽ غير سنڌين جي تضاد جنم ورتو ۽ نفرت وڌڻ لڳي. سنڌي ماڻهن پاڪستان ۾ پنهنجو مستقبل غير يقيني سمجهڻ لڳا، نيٺ 4 مارچ تي نفرت جو خاموش سمنڊ اٿي موجون هڻڻ لڳو، عوام جو صبر جو پيمانو لبريز ٿي ويو، هو هن ظلم ۽ ڏاڍ خلاف ميدان تي نڪري احتجاج ڪرڻ لڳو.

1970-71ع ۾ فوجي جتنا ۽ پنجاب صوبي جي غلط پاليسين ۽ هٺ ڌرمين ڪري ملڪي فضا خراب ٿيڻ لڳي، قومي مسئلي کي ڪنهن موثر نموني حل نہ ڪرڻ ڪري اوڀر پاڪستان ۾ هن وقت جهڙيون حالتون پيدا ٿيڻ لڳيون، اوڀر پاڪستان جو عوام بنگلاديش ناهڻ تہ نہ پئي گهريو هو صرف سنڌين وانگر سياسي ۽ اقتصادي حق گهري رهيا هئا. انصاف ۽ هڪجهڙائي جي سلوڪ جي تقاضا ڪري رهيا هئا. پر ڪين هن وقت سنڌ جي ماڻهن وانگر غدار، ملڪ دشمن ڀارت جو ايجنٽ ڪوني حق ڏيڻ کان انڪار ڪيو، انڌ جي گهوڙي تي سوار فوجي حڪمران ان بحران کي ڪنهن سياسي ۽ ڀائپي برادري واري نموني نبيرڻ جي ڪوشش ڪا نہ ڪئي. پر ان مسئلي جو حل فوجي ايڪشن کي سمجهيو جنهن ڪري بنگال ۾ فوجي چڙهائي ۽ پنجابين ۽ مهاجرن جي ٻٽي ظلم خلاف عوامي تحريڪ زور ورتو، جنهن کي ختم ڪرائڻ لاءِ فوجي حڪومت ڪٺپتلي الشمس ۽ البدر جهڙن تنظيمن ۽ فوجين گڏجي مظلوم بنگالي عوام جو قتل عام ڪيو. نيٺ بنگالين مجبور ٿي جدائي جو اعلان ڪيو. افسوس جو هينئر بہ حڪومت سنڌ جي مسئلي کو سياسي حل ڪڍڻ بجاءِ طاقت جي استعمال جا دڙڪا ڏئي رهي آهي، هتي رهندڙ غير سنڌين کي مسلح ڪري سنڌين خلاف ويڙهائڻ لاءِ تيار ڪيو پيو وڃي. "ضيا حمايت تحريڪ"، "جماعت اسلامي" ۽ افغان پڳوڙا گڏجي الشمس ۽ البدر جو رول ادا ڪري رهيا آهن ۽ هن عوامي تحريڪ جي هٿياربند مخالفت تي لهي آيا آهن، جيڪا ڳالهہ هن ملڪ جي سالميت لاءِ انتهائي خطرناڪ آهي.

اوڀر پاڪستان ۾ پيش آيل هن هيڏي وڏي قومي سانحي بعد بہ اسان جي حاڪمن، نوڪر شاهي ۽ فوجي جرنيلن باقي بچيل پاڪستان کي صحيح بنيادن تي بيهارڻ جي ڪوشش ڪا نہ ڪئي، پاڪستان ۾ اڀريل قومي مسئلي جي نبيري لاءِ ڪو عملي قدم ڪو نہ کنيو ويو. ورندو ننڍين قومن خلاف اهائي ڏاڍ ۽ ڌڪاءُ واري پاليسي جاري رکندا آيا. 1973 ۾ جڏهن ٻولي جو مسئلو اٿيو تہ سنڌي ماڻهن پنهنجي فطري مطالبي کي ورجايو تہ پاڪستان جي قومي ٻولي اردو بجاءِ هتان جي ڪا مادري زبان ڪئي وڃي يا چئني زبانن کي قومي ٻولين جو درجو ڏنو وڃي. جي نہ تہ بہ اردو سان گڏ سنڌي کي بہ قومي ٻولي جو درجو ڏنو وڃي. ڇو جو باقي بچيل پاڪستان ۾

اردو کان بہ وڌيڪ قديم ۽ شاهوڪار زبان سنڌي هتي موجود آهي، جيڪا سنڌ جي عوام جي مادري زبان هجڻ سان گڏ بلوچستان، پنجاب ۽ سرحد جو وڏو حصو سمجهي ۽ ڳالهائي ٿو. پر حڪمران ٽولي ان مسئلي تي بہ فساد ڪرايا ۽ ٻاهران گهرايل اقليت جي زبان زوري هتان جي رهواسين مٿان مڙهي وئي. هن وقت بہ سنڌي زبان کي نيست ۽ نابود ڪرڻ لاءِ مختلف طريقا استعمال ڪيا پيا وڃن. وڏن شهرن ۾ سنڌي ميڊيم اسڪولن جو بند ٿيڻ، رستن، روڊن، آفيسن تان سنڌي ۾ لکيل نالا ڊهرائڻ، آفيسن ۾ دفتري زبان طور نہ استعمال ڪرڻ، ريڊئي ۽ ٽي وي تان سنڌي کي نيڪالي ڏيڻ، سنڌي ڪتاب تي بندشون وجهڻ، سنڌي اخبارن، رسالن جا ڊڪليئريشن رد ڪرڻ، ڪين پني جي ڪوٽا نہ ڏيڻ، ڪين اشتهارن کان جواب ڏيڻ پريسن هٽڻ جون پابنديون لاڳو ڪرڻ ان جا ڪليل ثبوت آهن.

1977ع کان فوجي حڪومت ملڪ جون واڳو ذوالفقار علي ڀٽي کان وٺي رات وچ ۾ پنهنجو اقتدار قائم ڪيو. جنهن صورتحال کي ويتري بگاڙي ڇڏيو، پاڪستاني قومن جي گڏ رهڻ جا ٿورا گهڻا جيڪي بہ امڪان هئا، سي بہ غائب ٿيڻ لڳا. فوجي حڪومت پنجابين ۽ پناڻن کي نوازڻ شروع ڪيو ۽ ڪين ئي هن ملڪ جو مالڪ ۽ بچاءَ ڪندڙ چئي، لاڳاپي ننين قومن جي مخالفت ڪرڻ لاءِ تيار ڪيو. هو اڪيلائي پاڻ کي ملڪ جو وارث سمجهڻ لڳا ۽ پنهنجي ڦرلٽ کي جائز ۽ اسلامي سمجهڻ لڳا. ان عمل جي خلاف آواز اٿاريندڙ غدار سڏيا ويا. فوجي حڪومت 1973ع جي آئين کي ختم ڪري مظلوم قومن کان سندن رهيا سهيا بہ حق ڦري ورتا. 1973ع جي آئين ۾ صوبن کي جيڪا ٿوري گهڻي محدود ۽ غير اطمينان بخش خودمختياري مليل هئي سا بہ ختم ڪئي وئي. سنڌ کي پنجاب جي ناجائز ڦرلٽ لاءِ کليو ڇڏيو ويو، جنهن بہ ان خلاف آواز اٿاريو، انهي کي ڪوڙا هنيا ويا ۽ فوجي تشدد جو نشانو بڻائي راهہ مان هٽايو ويو يا ڳريون سزائون ڏئي بند ڪيو ويو.

ڪافي وقت کان سنڌ ۾ منظم نموني ڌارين جي آبادي وڌائڻ ۽ سنڌين کي اقليت ۾ آڻڻ لاءِ سازش شروع ٿي چڪي آهي. حڪومت هتان جي عوام جي مخالفت جي باوجود بهاري گهرائي هتي آباد ڪري رهي آهي ۽ هاڻ بہ باقي بهاري هتي تيستائين نہ ٿا گهرايا وڃن، جيستائين انهن لاءِ رهائش جو بهتر انتظام ڪرڻ، ڪين سنڌ ۾ نوڪريون ڏيڻ جو پورو بندوبست مڪمل نہ ٿو ٿئي، جڏهن اهي سڀ بندوبست ٿي ويندا تہ باقي بچيل بهاري بنگال مان گهرائي سنڌ ۾ آباد ڪيا ويندا. ٻاهران ايندڙن لاءِ تہ حڪومت سڀ ڪجهہ انتظام ڪري رهي آهي ۽ انهن جو هيترو خيال رکيو وڃي ٿو پر هتان جا اصلي رهواسي، هن ڌرتي جا وارث بنا گهر گهاٽ جي وتن ٿا ڌڪا ڪائيندا. بيروزگاري جي وڌڻ تي فاقاڪشين تي مجبور آهن. ڪين اجهو، اٽو، لٽو مهيا ڪري ڏيڻ لاءِ حڪومت وٽ ڪو بہ پروگرام نہ آهي. پر ٻاهران جيڪي افغان پڳوڙا هتي پهتا آهن، انهن لاءِ سڄي مغربي سامراجي دنيا وٽان امدادون وٺي رهيا آهن. انهن کي هتي مستقل آباد ڪرڻ لاءِ منصوبا بڻايا پيا وڃن. هن وقت سنڌ اندر سنڌين ۽ غير سنڌين جو تعداد هڪ جيترو ٿي ويو آهي، ايندڙ سالن ۾ اهو وڌي ويندو. ان صورتحال پيدا ٿيڻ ڪري 90 سيڪڙو نوڪرين تي ڌاريا قابض ٿي ويا آهن ۽ سنڌي اڻ ڳڻين مشڪلاتن جو شڪار ٿي ويا آهن. مرڪزي کاتن ۾ سنڌي هزار پويان هڪ بہ ڳولهيو لبندو. فوج ۾ تہ سنڌي نالي ماتر بہ نہ آهن. اهڙو حال ايئر سروس ۽ سامونڊي نوڪرين ۾ آهي. ڪارخانن مان رهيل کهيل سنڌي مزدورن جي بہ زور سان ڇانٽي ٿي رهي آهي ۽ انهن جي جاءِ تي افغانين، بهارين، پنجابين، پناڻن ۽ انهن جي ساٿيارن مهاجرن کي روزگار فراهم ڪيو پيو وڃي، ريلوي، پوسٽل سروس ۽ بئنڪن ۾ سنڌي اٽي ۾ لوڻ برابر بہ نہ آهن. اهڙين ئي حالتن پيدا ٿيڻ ڪري سنڌ اندر مايوسي پيدا ٿي

چڪي آهي ۽ سنڌين جي دلين ۾ شڪ شهبا جنم وٺي رهيا آهن. هنن کي پنهنجو وجود ختم ٿيندو ڏيکائي ڏئي رهيو آهي ۽ هو هينئر انهن حالتن خلاف اٿي ڪڙا ٿيا آهن، ٻيو ته نهيو پر نون سنڌين (مهاجرن) جيڪي هتي 35 سالن کان رهي رهيا آهن، تن سنڌين جو ساٿ ڏيڻ بجاءِ سازشون سٽي سنڌين کي ڪمزور ڪري رهيا آهن. هڪ پاسي هو هن وقت ڪراچي صوبي (مهاجرستان) بنائڻ لاءِ تحريڪ هلائي رهيا آهن ته ٻئي طرف چئن قومن جي وجود کي ختم ڪري ملڪ کي 22 يونٽن ۾ ورهائڻ جا منصوبا سٽيا پيا وڃن ته جيئن ”نه رهي بانس نه وڄي بانسري“ جيڪا ڳالهه هتان جا غيور سنڌي ڪڏهن به برداشت ڪري نه سگهندا.

ان صورتحال هوندي پاڪستان جي محافظن تي اهو فرض عائد ٿو ٿئي ته هو سنڌ ۾ طاقت استعمال ڪرڻ بجاءِ ڳالهين ذريعي ان مسئلي جو حل ڳولهين ۽ صلح سائنت سان ان مسئلي جو نبيرو ڪن. جيڪڏهن پاڪستان کي بچائڻو آهي ۽ چئن قومن کي گڏ رهائڻو آهي ته اڳيئين غلط پاليسي ختم ڪرڻي پوندي، هر ڪنهن سان برادرانه سلوڪ ڪرڻو پوندو. جيڪڏهن حڪومت نيڪ نيتي سان سنڌ جون موجوده حالتون سڌارڻ گهري ٿي ته هو هتي انقلابي تبديليون آڻي، هتان جي ماڻهن کي اعتماد ۾ وٺي انهن جا مڙني جائز مطالبا پورا ڪري. سنڌن جاگرافيائي، سياسي، اقتصادي ۽ ثقافتي حقن جو تحفظ ڪري. سنڌ ۾ ٻيندڙ ٻين صوبن جي ماڻهن جي لڏ پلاڻ بند ڪرائي ۽ هن کان اڳ آيلن کي نه صرف پنهنجي صوبن ڏانهن واپس ڪري، پر انهن جون ملڪيتون هتان جي غريب عوام جي حوالي ڪري. افغانين ۽ بهارين کي سنڌ ۾ آباد ڪرڻ کان باز اچي. سنڌي ٻولي کي قومي ٻولي جو درجو ڏئي، ان کي اردو جيتريون سهولتون ڏئي. هتي 36 سالن کان رهندڙ مهاجرن کي سنڌي زبان ۽ ثقافت کي اپنائڻ ۽ ان کي پنهنجو ڪرڻ تي مجبور ڪري. سنڌ کي وفاقي بجيٽ مان پورو حصو ڏئي ۽ مرڪزي نوڪرين ۾ سنڌين کان ڦٻايل نوڪريون انهن جي حوالي ڪري. جيئن سنڌين جي دلين ۾ پيدا ٿيل شڪ ۽ شهبا ختم ٿين ۽ هو پاڻ کي هن ملڪ جي نظام ۾ شريڪ سمجهن.

جيڪڏهن حڪومت ۽ اڪثريتي صوبي جي سياستدانن سنڌين مٿان عليحدگي جا الزام مڙهي، هتي ڌاڙ ڪرڻ شروع ڪيو ته حالتون هٿن مان نڪري وينديون. پوءِ ظلم سهندڙ سنڌي پنهنجي بچاءَ لاءِ ڪي ٻيا راهون ۽ رستا تلاش ڪندا ۽ هي ملڪ هنن لاءِ اجنبي ملڪ بنجي پوندو ۽ پوءِ مٿان هو ”پاڪستان بچايو تحريڪ“ بدران ”سنڌ بچايو تحريڪ“ هلائڻ لاءِ مجبور ٿي پون ۽ سندن نعرا هي بڻجي پون ته:

ڪشمور کان ڪراچي بندر تائين،

جيئي سنڌ ديس سدائين!

(4 ڊسمبر 1983)

سنڌي سماج ۾ انتشار

هن وقت سنڌ اندر سرڪاري مشينري سماج ۾ پيدا ٿيل انتشار، بدنظمي ۽ بيچيني کي ختم ڪرڻ لاءِ ۽ ڌاڙن، ڦرين ۽ چورين جهڙن لعنتن کي ختم ڪرڻ لاءِ مختلف قانون جوڙڻ ۽ سماج دشمنن جي خاتمي لاءِ مختلف سزائون تجويز ڪرڻ ۾ رڌل آهي. موجود حڪومتي نظام سان بغاوت ڪندڙ ۽ ان ۾ بدنظمي ۽ انتشار ڦهلائيندڙ فردن جون سنڌ ۾ وڏي پئماني تي گرفتاريون ڪيون پيون وڃن. قانون نافذ ڪندڙ ادارا ان ڪم ۾ رڌل آهن، خاص دستا مقرر ڪيا ويا آهن. جن بنا ڪنهن تميز جي پرامن توڙي وڳوڙي ماڻهن جي خلاف وٺ پڪڙ شروع ڪري ڏني آهي. هر ماڻهو مٿان اڻڄاتل خوف ۽ هراس ڇانيل آهي. بدنظمي ۽ انتشار، چوريون ۽ ڌاڙا ختم ٿيڻ بجاءِ ويتر عروج تي آهن.

ان صورتحال تي ٿڌي دل ۽ دماغ سان سوچڻ گهرجي ته آخرڪار ان ماحول جي پيدا ٿيڻ جا ڪهڙا ڪارڻ آهن؟ اصل ۾ سرڪار يا ته اصلي مسئلي ڪان واقف نه آهي يا وري ڄاڻي واڻي ان ڪان ڪن لاٽار ڪري رهي آهي. سنڌ اندر ان سڄي صورتحال جي ذميوار مقامي ماڻهن ۾ هٿ وٺي پيدا ڪرايل بک، بيروزگاري ۽ جهالت آهي. سنڌ جو مقامي ماڻهو عدم تحفظ جو شڪار آهي، نه ڪين نوڪريون ڏنيون وڃن ٿيون، نه ڪارخانن ۾ مزدوري ملي ٿي، نه هارپي جو حق ميسر آهي. مقامي ماڻهن کي نوڪرين ڪان جواب، ڪارخانن مان نيڪالي، زمينن تان بي دخلي ان انتشار ۾ ڏکي ڇڏيو آهي. ان ڪانسواءِ مقامي آبادي لاءِ تعليم جو صحيح بندوبست نه هجڻ، پڻ ان جو وڏو ڪارڻ آهي. اسان جون ٻهراڙيون جتي مقامي آبادي رهندڙ آهي، سي زندگي جي مڙني سهولتن ۽ آسائشن ڪان محروم آهن، نه ڪين اجهو، اٽو ۽ لٽو ملي ٿو نه سندن لاءِ اسڪول، اسپتالون ۽ رستا موجود آهن. ان حالت هوندي مقامي آبادي مان ماٺ ڪري وهڻ يا شڪر جا ڪلما پڙهڻ جي اميد گهٽ رکي سگهجي ٿي. ڇو جو هر مشڪلات ۽ برائي جو معاشي سبب هوندو آهي. حالت هي آهي جي ڪو مقامي ماڻهو ڏک ڏولاوا سهي، سوين ميل لتاڙي شهرن ۾ پهچي اتفاق سان تعليم حاصل ڪري ٿو ته ڪيس پٽيوالي ته ڇا پر آخر ۾ سندس ئي شهر ۾ لڳل ڪارخاني ۾ مزدوري ڪان به جواب ملي ٿو ۽ پوءِ هو مجبور ٿي پيٽ پالڻ لاءِ ڌاڙا نه هڻندو ۽ چوريون نه ڪندو ته ٻيو ڇا پيلا جهولي جهلي پنندو. بهر حال هن پيٽ پرڻ لاءِ به وقت ماني ته لهڻي. افسوس جو حڪومت مقامي ماڻهن جو مسئلا حل ڪرڻ بجاءِ سندن سون جهڙيون عمريون جيلن ۾ گاري رهي آهي، ڪين هيسائي، ڪمزور ڪري، سندن مان محنت جو املهه جوهر ختم ڪري رهي آهي. جيڪا ڳالهه هن مسئلي جو حل نه آهي. ڦريون ۽ ڌاڙا ۽ چوريون ايئن سزائون تجويز ڪرڻ سان ختم نه ٿينديون. بلڪ ائين ته انهن ۾ تيزي سان واڌارو ايندو. جيڪو اڳتي هلي هن سماج لاءِ ڏاڍو خطرناڪ ثابت ٿيندو ۽ پوءِ ان جو ازالو ڪرڻ ڏکيو ٿي پوندو. ان ڪري خدارا مقامي ماڻهن جي مسئلن ڏانهن توجهه ڏيو، سندن مان عدم تحفظ جو احساس ختم ڪيو، ڪين پيار ۽

محبت سان پنهنجو ڪيو، هنن جي وجود کي تسليم ڪريو. انهن سان نفرت ۽ ڪدورت ختم ڪريو، ڪين سندن روزگار جي وسيلن جو مالڪ بڻايو. جيئن اهي عارضي مسئلا ۽ مشڪلاتون خودبخود ختم ٿي وڃن ۽ سنڌ امن امان جي صورتحال هيٺ ترقي ڪري، ان صحتمند ماحول پيدا ڪرڻ لاءِ هيٺ ڪجهه تجويزون آهن.

(1) سنڌ جي مقامي آبادي کي پنهنجي گذر سفر جي وسيلن جو مالڪ بڻائي ان کي ملڪي نظام ۾ پاڳي پائيوار ڪيو وڃي.
(2) ٻين صوبن جي ماڻهن کي سنڌ ۾ اچي زمينون خريد ڪرڻ، نوڪري ۽ واپار ڪرڻ يا ڪارخانا لڳائڻ تي مڪمل بندش وجهي اهڙا موقعا مقامي آبادي کي فراهم ڪيا وڃن.
(3) مرڪزي حڪومت جي صرف ٽي کاتا دفاع، خارجه معاملات ۽ ڪرنسي حوالي ڪيا وڃن، باقي کاتا صوبن جي حوالي ڪيا وڃن. جن جي پيدائش مان سنڌ وارا مقامي آبادي جا معاشي مسئلا حل ڪري سگهن.
(4) وفاقي نوڪرين ۾ 25 سيڪڙو ماڻهو سنڌ جي مقامي آبادي مان کنيا وڃن، اهڙي طرح صوبائي نوڪرين جو 90 سيڪڙو مقامي ماڻهن جي حوالي ڪيو وڃي.
(5) سنڌ اندر وصول ٿيندڙ انڪم ٽيڪس، ڪسٽم، ايڪسائيز ڊيوٽي ۽ سيلس ڊيوٽي جي رقم سنڌ جي هر ڳوٺ ۾ تعليمي ادارا ۽ اسپتالون کولڻ، رستا تعمير ڪرڻ ۽ صنعتي يونٽ کولڻ لاءِ خرچ ڪئي وڃي.
(6) سنڌ اندر سرڪاري توڙي خانگي ڪارخانن ۾ مزدور توڙي ٻيو عملو 90 سيڪڙو مقامي ماڻهن مان ڀرتي ڪيو وڃي.

جيڪڏهن هنن چند مشورن تي عمل ڪيو ويو ته سنڌ اندر پيدا ٿيل بيچيني ۽ انتشار ختم ٿي سگهي ٿو. ڇو جو بک ئي هر برائي جي پاڙ هوندي آهي. ان ڪري سرڪار اصل مسئلي ڏانهن ڌيان ڏئي ته جيئن سنڌ ۾ مڪمل امن امان پيدا ٿئي ۽ خوشحالي اچي.

(ڇپيل: روزانه آفتاب حيدرآباد، 7 ڊسمبر 1983ع)

سنڌ ۾ ڌارين جي آباد ڪاري

(ڪجھ حقيقتون ڪجھ شڪايتون)

چند سالن کان بھارين کي اڳوڻي اوير پاڪستان (موجوده بنگلاديش) مان گھرائي سنڌ ۾ آباد ڪرڻ خلاف ھتان جو عوام آواز اٿاري رھيو آھي. ھتان جي ھر ماڻھو جو اھو ئي خيال آھي تہ بھاري ھيڏي اچڻ بدران بنگلاديش ۾ ئي اتان جي اصل رھواسين سان ملي جلي ھڪ ٿي وڃن. جيڪڏھن حڪومت ھرو ڀرو انھن کي ھتي آڻڻ گھري ٿي تہ ڪين سنڌ بجاءِ ملڪ جي ٻين صوبن ۾ رھايو وڃي، ان سان گڏ اھا بہ ضمانت ملڻ گھرجي تہ ھو انھن صوبن مان سنڌ ڏانھن لڏ پلاڻ نہ ڪندا. ڇو جو اڳ ائين ٿي چڪو آھي، جو ٻاھران آيل ماڻھو پھريان تہ وڏي تعداد ۾ سنڌ ۾ آباد ڪيا ويندا آھن پر جيڪي نالي ماتر ٻين صوبن ڏانھن اماڻيا ويندا آھن، سي ڪجھ وقت گذرڻ بعد وري لڏي اچي سنڌ ۾ آباد ٿيندا آھن. اھڙي طرح ھو ھتي جي عوام جي روزگار جي وسيلن تي قابض بنجي ويندا آھن. 1971ع کانپوءِ جيڪي بہ بھاري ھتي پھتا آھن، سي سڀ جو سڀ ھن وقت سنڌ ۾ موجود آھن، ان کانسواءِ افغانستان مان پڄي آيل بہ سنڌ ڏانھن سرڪي رھيا آھن. تازو افغان پکوڙن بابت مقرر ڪيل چيف ڪمشنر ٻڌايو آھي تہ ھن وقت سنڌ ۾ 20 ھزار افغان پھچي چڪا آھن. اصل ۾ انھن جو تعداد اڃان بہ وڌيڪ ھوندو. نہ صرف ٻاھرين ملڪن مان ايندڙن کي سنڌ ۾ رھايو پيو وڃي پر سرڪاري رپورٽن موجب ٻين صوبن جا ماڻھو بہ تيزي سان سنڌ ڏانھن لڏ پلاڻ ڪري رھيا آھن. چيف پاپوليشن ۽ سينس ڪمشنر اختر حسن 1971 کان 1981ع تائين 10 سالن جي رپورٽ پيش ڪندي چيو آھي تہ گذريل 10 سالن ۾ سنڌ ۾ پنجاب مان 6 لک 32 ھزار ۽ سرحد مان 3 لک 69 ھزار ماڻھو لڏي اچي سنڌ ۾ آباد ٿيا آھن. مٿين 10 سالن ۾ ڀارت، بنگلاديش ۽ ٻين ملڪن کان لڏي سنڌ ۾ ايندڙن جو تعداد 9 لک ڪن آھي، ان حساب صرف 10 سالن ۾ سنڌ ۾ ٻاھران آيلن جو تعداد 20 لک وڃي بيھي ٿو. ان بعد ھنن 5 سالن ۾ ٻاھران آيلن جو تعداد خبر ناھي تہ ڇا ھوندو.

سنڌ ۾ ڌارين جي مسلسل واڌ ھتان جي آبادي جي تناسب ۾ ڀيٽو اضافو ڪري ڇڏيو آھي ۽ ھتان جي اصل رھواسين کي عدم تحفظ جو شڪار بڻائي ڇڏيو آھي. ۽ ھتان جا اصل رھواسي سنڌي تيزي سان اقليت ۾ تبديل ٿيندا پيا وڃن. 1981ع جي سرڪاري آدمشماري مطابق سنڌ جي آدمشماري 1،89،66،000 آھي، جنھن ۾ اصل سنڌين جو تعداد ھڪ ڪروڙ 11 لک 18 ھزار آھي. جڏھن تہ غير سنڌي 78 لک 48 ھزار ٿي چڪا آھن. جن ۾ 42،93،000 مھاجر، 25،35،000 پنجابي ۽ 10،20،000 پٺاڻ شامل آھن. ھي انگ اکر سال 1981ع جا آھن، جڏھن تہ انھن کي 5 سال گذري چڪا آھن، جنھن ڪري ھن وقت انھن ۾ ڪافي اضافو ٿي چڪو ھوندو.

سنڌ ۾ ٻين صوبن جي ڀيٽ ۾ ٻاھرين ماڻھن جي مسلسل واڌ ھتان جي اصل آبادي لاءِ انتھائي تشويش ناڪ صورتحال پيدا ڪري رھي آھي. ٻاھرين ماڻھن جي وڌندڙ آبادي ھتان جي اصل رھواسين جي ڌار قومي وجود، ٻولي، ثقافت ۽ سياسي ۽ اقتصادي حقن لاءِ تباھي جو باعث بڻجي رھي آھي. ھتان جو مقامي ماڻھو جيڪو سرڪاري سڀوري جو نظر انداز ڪيل آھي، سو ويتر محرومي جو شڪار ٿيندو پيو وڃي.

ھن وقت پاڪستان ۾ سنڌ اڪيلو ئي صوبو آھي، جتي جون سياسي، سماجي ۽ معاشي حالتون روز بروز بگڙي رھيون آھن. ھن صوبي جي مٿان ملڪي معيشت جو بار برداشت کان ٻاھر ٿيندو پيو وڃي. ھتي جو مقامي ماڻھو زندگي جي

هر سهولت کان بي نياز آهي، سندس حالتون وحشي دور جي انسانن کان بہ بدتر ٿينديون پيون وڃن. بيروزگاري ۾ هر ڏينهن اضافو ٿي رهيو آهي. ٻنين تان بي دخلي ۽ ڪارخانن مان نيڪالي هتان جي مقامي ماڻهو جو مقدر بڻجي چڪي آهي. سرڪاري رپورٽن موجب هن وقت پاڪستان ۾ بيروزگارن جو تعداد 9 لک 80 هزار آهي. جن ۾ 76 سيڪڙو بيروزگار سنڌ جا مقامي ماڻهو آهن. يعني هن وقت سنڌ جا اصل رهواسي 7 لک 50 هزار بيروزگار آهن. ٻاهرين ماڻهن جي اچڻ ڪري، جن کي سرڪاري سر پرستي حاصل آهي، هن بيروزگارن جي فوج ۾ اضافو ٿي رهيو آهي. سنڌ جي مقامي ماڻهن کي بيروزگار رکڻ ۾ حڪومت سان گڏ انهن ٻاهران آيل ڪارخانيدارن جو بہ هٿ آهي، جيڪي ڪارخانا تہ سنڌ ۾ لڳائڻ ٿا پر انهن لاءِ مزدوري ۽ ٻيا ملازم ٻاهران ڀرتي ڪن ٿا. جيڪا ڳالھ نهايت افسوس جوڳي آهي. جيڪڏهن اها حالت رهي تہ سنڌ اندر وڏو بحران پيدا ٿي سگهي ٿو، جنهن کي روڪڻ ڪنهن جي وس جي ڳالھ نہ هوندي.

هن وقت حالت اها آهي جو سنڌ جي صوبائي نوڪرين تي 80 سيڪڙو ٻاهريان ماڻهو ٽاڪيا ويا آهن. مرڪزي کاتن ۾ تہ ايڏو انڌير آهي، جو هڪ هزار ملازم پويان هڪ سنڌي ماڻهو بہ ڳوليو لڀندو. جڏهن تہ مرڪزي کاتن جي سڀجي پيداوار جو ذريعو سنڌ آهي. ان هوندي بہ سنڌي ماڻهو بکن ۽ ڏکن جو شڪار بڻجي انتهائي ذلت واري زندگي گذاري رهيا آهن. اهو سڀ ڪجھ ان ڪري ٿيو آهي، جو سنڌ ۾ هڪ پروگرام تحت ڌارين کي آباد ڪيو پيو وڃي. ان سلسلي ۾ اسان وڌندڙ آدمشماري طرف اچون ٿا. 1947ع کان پوءِ سنڌ جي آدمشماري ۾ تيزي سان واڌ اچي رهي آهي، جڏهن تہ آدمشماري ۾ واڌ جي اها رفتار ٻين صوبن ۾ تمام گهٽ آهي. 1961ع ۾ ملڪي آدمشماري ۾ سنڌ جو حصو 19.5 سيڪڙو هيو، 1972 ۾ اهو وڌي 21.6 بيٺو ۽ 1981 ۾ هينئر اهو 22.7 سيڪڙو وڃي بيٺو آهي. هوڏانهن پنجاب صوبي ۾ صورتحال ان جي ابتڙ آهي، 1961ع ۾ ملڪي آدمشماري ۾ پنجاب جو حصو 59.4 سيڪڙو هيو. 1972ع ۾ اهو گهٽجي 57.2 بيٺو ۽ هاڻ 1981ع ۾ اهو اڃا بہ گهٽجي 56.3 سيڪڙو بيٺو آهي، هاڻ پتو پوندو تہ سنڌ ۾ ٻين صوبن جا ماڻهو تيزي سان آباد ٿي رهيا آهن ۽ سنڌ جي معيشيت تي اهو بار ڳرو ٿيندو پيو وڃي، جيڪا ڳالھ هتان جي اصل آبادي لاءِ خطرناڪ ثابت ٿيندي ۽ هتي غربت ۽ مسڪيني ۾ اضافو ٿيندو.

ان سڄي صورتحال کي آڏو رکندي، حڪومت کي مشورو ٿو ڏجي تہ هو هتان جي عوام کي اعتماد ۾ وٺڻ خاطر ڪي بہ ٺوس ۽ ابهرا قدم نہ کڻي. سنڌ ۾ ٻاهرين ماڻهن جي آبادي تي بندش وجهي ۽ ٻين صوبن مان آيلن کي پنهنجن صوبن ڏانهن واپس ڪري، ان سان گڏ دانشمندي جو ثبوت ڏيندي، سنڌي عوام جي حقن جو خيال ۽ خواهشن جو احترام ڪندي وڏيڪ بهاري نہ گهرائي. جيڪڏهن حڪومت چند مفاد پرست ماڻهن جي هاءِ گهوڙا جو شڪار بڻجي وڏيڪ بهاري سنڌ ۾ گهرايا ۽ پڻ ٻين صوبن جي ماڻهن جي آمد تي بندش نہ وڌي تہ هتان جي اصل آبادي ۾ بيچيني ۽ نفرت وڌي سگهي ٿي. اسان هتان جا اصل رهواسي ڪڏهن بہ اهڙي صورتحال پيدا ٿيڻ نہ ڏينداسون ۽ ڪنهن به مفاد پرست کي سنڌي عوام جي قسمت سان راند کيڏڻ نہ ڏينداسون.

(ڇپيل: هفتيوار سنڌ سڄاڳ، جيڪب آباد، 15 ڊسمبر 1986ع)

اردو ڳالھائيندڙ ۽ سنڌ

ڪجھ ڏينھن کان اسان جا اردو ڳالھائيندڙ سنڌي ڀائر، سنڌ سان محبت، سنڌين سان محبت، وفاداري، ڀائپي ۽ برادري جا عھد ۽ اقرار ڪري رھيا آھن. انھن جا ليڊر روز اسان کي اھا پڪ ڏياري رھيا آھن ۽ تجديد عھد وفا ڪري رھيا آھن تہ ”اسان جو مرڻ جيئڻ سنڌ سان آھي. اردو ڳالھائيندڙ پڻ سنڌي ڳالھائيندڙن جيان ھن ڌرتي جا وارث ۽ مالڪ آھن ۽ ھو ئي سنڌين سان گڏ سنڌ جي وسيلن ۾ ھڪ جيترا ۽ ھڪجھڙا ڀائيوار آھن.“ اھو سڀ ڪجھ چوندي مٿان ھو اھو بہ چئي رھيا آھن تہ انھن سيني ڳالھين ھوندي بہ ”اسان سنڌي نہ آھيون، اسان الڳ قوميت مھاجر آھيون، اسان سنڌ جا وارث ۽ ان جي وسيلن ۾ ھڪ جيترا حقدار آھيون ۽ انھن کي پنھنجو ڪيون ٿا پر اسان سنڌ جي سنڌي ٻولي ۽ ھتان جي ثقافت کي پنھنجو نہ ٿا ڪيون، اسان سنڌ جي وسيلن ۾ تہ ھڪ جيترا حقدار آھيون. پرسنڌ جي ٻولي ۽ ثقافت ۾ ھڪ جيترا حقدار ٿيڻ لاءِ تيار نہ آھيون“.

اھو عجيب فلسفو ۽ منطق جيڪو اردو وارن اختيار ڪيو آھي، سو اسان جي سمجھ کان مٿي آھي، اسان جا اردو ڳالھائيندڙ ڀائر ھتي اچڻ کانپوءِ لاڳيتون غلطيون ڪري رھيا آھن، ھن پھريان تہ ھتي اچڻ وقت سنڌ کي فتح ڪيل علائقو سمجھي، حڪومت جي اختيارن جو فائدو وٺندي، ھتي جي مڙني وسيلن، جھڙوڪ، زمينن، ڪارخانن، دڪانن، گھرن، ملازمتن وغيرہ تي قبضو ڪرڻ شروع ڪيو. ان کانپوءِ ھنن پنھنجي ٻولي اردو ھتي جي قومي ٻولي سنڌي کان مٿانھين ۽ اعليٰ سمجھندي ان مٿان مڙھڻ شروع ڪئي ۽ ھتي جي پوري انتظامي مشينري تي قبضو ڪري ان کي پنھنجي مفادن جو تابع بڻايو. جڏھن ھڪ وڏي صوبي جي ماڻھن ھتان جي وسيلن جي ناجائز ڦرلٽ ڪرڻ شروع ڪئي ۽ ھن ڌرتي تي والار ڪرڻ شروع ڪئي تہ ھو انھن جا ساٿاري بڻجي ان ڦرلٽ واري سازش کي تقويت پھچائڻ لڳا. جڏھن بہ سنڌ جي رھواسين مجموعي سنڌ جي مفادن لاءِ جيڪي ھتي جي اردو ڳالھائڻ وارن جا بہ مفاد ھئا، ڪو تحرڪ ورتو، ڪا جدوجھد ڪئي تہ ھنن صاحبن کي ان پنھنجي خلاف سمجھندي، ان جي ناجائز ۽ نھايت منافقانہ نموني مخالفت ڪئي. جڏھن تہ مجموعي سنڌ جي مفادن سان جيڪا ھٿ چراند ٿي رھي ھئي يا ٿي رھي آھي، تنھنجو اثر نہ صرف سنڌي ڳالھائيندڙن تي پئجي رھيو آھي پر ان وڏي صوبي جي پرماري رويي کان سنڌن (اردو ڳالھائيندڙن) مفاد بہ متاثر ٿي رھيا آھن. پر پوءِ بہ ماضيءَ ۾ اسان ڏٺو تہ اسان جڏھن بہ وڏي صوبي کان ڪا جائز گھر ڪئي تہ اڳ ۾ اسان کي پنھنجن ھنن ڀائرن جي تيرن جو نشانو بڻجڻو پيو. اسان ون يونٽ ٽوڙڻ جي ڳالھ ڪئي، ھنن وڏي صوبي سان پنھنجا ناتا ۽ رشتا پختا ڪرڻ لاءِ ان جي مخالفت ڪئي. اسان سنڌو درياھ جو پاڻي پنھنجي حصي پٽاندر گھريو تہ ھنن جي مٿي کي چڪر اچڻ لڳا. اسان سنڌ ۾ ٻين صوبن جي ماڻھن جي داخلا تي بندش جي ڳالھ ڪئي تہ ھنن صاحبن کي پنھنجا محل خطر ۾ نظر آيا. اسان مرڪزي ڪوٽا ۾ 25 سيڪڙو نمائندگي جي ڳالھ ڪئي تہ يا صوبن کي وڌ کان وڌ اختيار ڏيڻ جي ڳالھ ڪئي تہ ھنن

جي سياسي دڪانن ۾ اداسي ڇائنجڻ لڳي، آخر ڇو؟ اهي سڀ مطالبا ڪهڙي نموني هنن جي خلاف هئا. اهي مطالبا ته سنڌ ۾ رهندڙ مجموعي آبادي جي فائدي وٽان هئا. انهن جي مخالفت جو ڪهڙو سبب هيو، جڏهن وڏي صوبي جي رهواسين سنڌ جي مڙني وسيلن تي ناجائز قبضو ڪري، هتي جي ڌرتي تي پنهنجا ماڻهو آباد ڪري هتان جي ماڻهن جن ۾ سنڌي ۽ اردو ڳالهائيندڙ شامل هئا ڪي نوڪرين، صنعتن، زمينن تان بيدخل ڪرڻ شروع ڪيو ته پوءِ اسان جي اردو ڳالهائيندڙ ڀائرن جي اکين تان ڪيپ لهڻ شروع ٿيا، اڳي سنڌين کي ڏسندي ۽ ٻاڪاريندي جيڪي سندن مٿي کي ڦيراٽيون اچڻ لڳنديون هيون، سي هاڻ کين وڏي صوبي جي وڏن ڀائرن کي ڏسندي اچڻ لڳيون.

اڄ کان 40 سال اڳ سنڌي ماڻهن جي گهرن، ڳوٺن ۽ شهرن کي جيڪا باهه وڪوڙڻ شروع ٿي هئي، تنهن جو سيڪ پاڻ به محسوس ڪرڻ لڳا. اسان جيڪا باهه 40 سالن کان برداشت ڪندا آيا هئاسين، هي دوست صرف ان جو سيڪ به برداشت نه ڪري سگهيا، اسان کان به وڏي واڪي دانهون ڪرڻ لڳا، فرياد ڪرڻ لڳا ته اسان تي ظلم ٿي رهيو اهي. هنن تي اڃا 2 في سيڪڙو به ظلم نه ٿيو آهي، اسان ته 98 سيڪڙو ظلم ۽ زيادتي برداشت ڪري رهيا آهيون ۽ ان کي ختم ڪرڻ لاءِ ان سان منهن مقابل آهيون. پر اسان جي ڀائرن کي جڏهن ٿوري تڪليف پهتي، جيڪا اڃان ايندڙ ڊرامي جي هڪ جهلڪ هئي ته همراهن کان اسان جي مٿان ٿيندڙ پهاڙن جيڏا ظلم ۽ ستم وسري ويا، پنهنجي مٿان رکيل ڪک کي به ڪارونجهر جيڏو بار محسوس ڪرڻ لڳا. ڇا جنهن وقت اوهان اهو سڀ ڪجهه وڏي صوبي سان گڏ اسان مٿان نازل ڪري رهيا هئا، ان وقت اوهان کي اهو ياد ڪو نه هيو ته هڪ ڏينهن ظلم جو انت اچڻو آهي. اوهان کان وڏي صوبي وارا هڪ سنڌي چوڻي موجب نانگ ”مارائجي دشمن کان، جي دشمن مئو ته واهه، جي نانگ مئو ته به واهه واهه“ وارو ڪم وٺي رهيا هئا. جڏهن هنن اوهان منجهان پنهنجا مفاد حاصل ڪيا ته هاڻ وارو اوهان جو اچڻو آهي. جيڪو اوهان خود محسوس ڪري رهيا آهيو. اهو سڀ ڪجهه ڏسندي ۽ محسوس ڪندي اوهان وري به هڪ غلطي ڪري رهيا آهيو، جنهن جو احساس اوهان کي وري به سياڻي ٿيندو. جڏهن ڳالهه اوهان جي هٿن مان نڪري وئي هوندي. ڇو جو اوهان هيمشه غلط فيصلا ڪيا آهن. اوهان هميشه جذباتي دنيا ۾ رهندي، جذباتي ۽ غير سائنسي فيصلا ڪيا آهن. تاريخ اڳتي هلي اوهان کي پنهنجا ڪيل غلط فيصلا رد ڪرڻ تي مجبور ڪيو آهي. اوهان 1947ع ۾ لڏ پلاڻ وارو غلط فيصلو ڪيو، اوهان هتي رهندي وڏي صوبي سان ساٿ نڀائي، هتان جي اصل رهواسين سان ڦٽائڻ جو غلط فيصلو ڪيو. اوهان پنهنجا مفاد سنڌ جي مفادن کان جدا رکي غلط فيصلو ڪيو. اهي فيصلا اوهان کي ان وقت ته صحيح نظر آيا پر اڳتي هلي اوهان کي خود غلط محسوس ٿيا. ۽ اڄ اوهان پنهنجي ماضي ۾ ڪيل مڙني فيصلن کي ننديو ۽ رد ڪريون ٿا. آخرڪار اوهان وري ڇو غلط فيصلا ڪري رهيا آهيو؟ ٿي سگهي ٿو ته اوهان کي روز روز اهڙو موقعو نه ملي جو اوهان پنهنجون غلطيون سڌاريندا رهو. ان ڪري جي ٿورڙو به سمجهيو اٿو، سوچيو اٿو ته پاڻ تي نظرثاني ڪريو. جيڪڏهن سنڌ جي اقتصاديات ۾ حصدار بنجڻ گهرو ٿا ته پوءِ سنڌ جي ثقافت ۾ به حصدار بنجو. جي سنڌ کي پنهنجو وطن سمجهو ٿا ته پوءِ ان جي مجموعي مفادن لاءِ هتان جي اصل رهواسين سان گڏ جدوجهد ۾ شريڪ ٿيو. جي اوهان ائين نه ڪندا ته وقت جو تيز طوفان اوهان کي ڪک پن جيان اڏائي ڇڏيندو، ڇو جو جيڪي فرد پنهنجو ناتو ۽ رشتو پنهنجي ڌرتي ۽ ان جي ثقافت سان نه ڳنڍيندا آهن سي آخرڪار ڌرتي تان ڌڪاڄجي ويندا آهن.

عجيب صورتحال آهي جڏهن وڏي صوبي جي ملٽري، پوليس ۽ ٻين صوبن جي ماڻهن اسان جي ٻن وڏن شهرن کي تلف ۽ تاراج ڪيو ته اسان جي اردو

ڳالهائيندڙن جا مان وارا ليڊر انهن خلاف تہ حرڪت ۾ ڪو نہ آيا، انهن خلاف ته منهن نہ ڪولين پر يڪدم چوڻ لڳا تہ ”انهن مڙني واقعن جو اصل سبب ڪوٽا سسٽم هيو، ان ڪري ان کي ختم ڪيو. چوڻ لڳا ته انهن مڙني واقعن جو اصل سبب سنڌ کي ٻن قومن جو صوبو ۽ ٻن ٻولين جو وطن قرار ڏيڻ نہ هو. چوڻ لڳا ته انهن مڙني واقعن جو اصل سبب بنگلاديش ۾رهيل بهاري نہ گهرائڻ هو. انهن مڙني واقعن جو اصل سبب کوکرا پار جي سرحد نہ کولڻ هيو. انهن مڙني واقعن جو اصل سبب سنڌ جي اقتدار ۾، سنڌ جي اقتصاد ۾ اردودانن، کي اڌو اڌ ڀاڱي ڀائيوار ڪرڻ نہ هو“.

سنڌي ۾ چوڻي آهي تہ ”ڏاڍن تي ڪاوڙ چڙهي ڪا نہ، هيڻن تان لهي ڪا نہ“ سو هتي بہ اها ئي ڪار هئي. ”ڪيڏانهن جي جنب ڪيڏانهن جي جهرڪي.“ اسان جي وڏن شهرن کي جيڪا تازي تڪليف آئي، ان جو اصل سبب سنڌ ۾ ٻين صوبن مان ايندڙن جي ناجائز يلغار هئو. سنڌ جي انتظاميہ سول توڙي فوجي ۾ ٻاهرين صوبن جي ماڻهن جي موجودگي هئو. سنڌ جي معاملن ۾ مرڪز جي بيجا مداخلت هئو، ان ڪري دانشمندي جي تقاضا اها هئي تہ اردو ڳالهائيندڙ صاحب سنڌين سان گڏ اهو پراڻو ۽ جائز مطالبو ورجائين ها ۽ ان تي عمل ڪرائڻ لاءِ گڏيل جدوجهد ڪن ها تہ سنڌ جي معاملن ۾ مرڪزي مداخلت ختم ڪئي وڃي. سنڌ کي وڌ کان وڌ اختيار ڏنا وڃن، سنڌ ۾ ڌارين جي آبادڪاري بند ڪئي وڃي ۽ آيل مڙني ماڻهن کي پنهنجن وطنن ڏانهن موڪليو وڃي. هتي جي زمينون، ڪارخانا، نوڪريون جيڪي ٻين صوبن جي ماڻهن جي ناجز قبضي هيٺ آهن، سي آجيون ڪرائي هتي جي اصل رهواسين کي ڏنيون وڃن. پر افسوس جو ان سڄي قتل ۽ غارت گردي ڪانپوءِ اسان جي اردو ڳالهائيندڙن جيڪي بہ مطالبا ڪيا، جيڪي بہ گهرون ڪيون، سي سڀ سنڌي قوم خلاف هيون ۽ آهن. اسان سمجهيو تہ هاڻ تاريخ جي ابتي لپاٽ اسان جي يارن جي ذهنن جي ڪپاٽ کولي ڇڏيا هوندا. پر افسوس جو اڃان سندن ذهن جون دريون پوريون نہ کليون آهن.

جيڪڏهن اردو ڳالهائيندڙ سنڌي پائر، واقعي پاڻ کي سنڌي سمجهن ٿا ۽ هتي جي ڌرتي کي پنهنجي ماءُ سمجهن ٿا، هتان جي وسيلن ۽ مفادن کي پنهنجا وسيلا ۽ مفاد سمجهن ٿا تہ پوءِ هنن کي پنهنجي ڌار قوميت ”مهاجر قوميت“ جي نعري تان هٿ کڻڻو پوندو. هنن کي اعلانيہ اهو تسليم ڪرڻو پوندو تہ هو سنڌي آهن. هنن کي سنڌي ٻولي کي، سنڌي ثقافت کي، پنهنجي ٻولي ۽ ثقافت تسليم ڪرڻو پوندو. ان لاءِ هنن کي اردو جي ناجائز حاڪميت ۽ ان کي سنڌين مٿان زوري مڙهڻ، ان کي سنڌ جي ٻي ٻولي قرار ڏيڻ وارو خام خيال ڇڏڻو پوندو. هنن کي کوکرا پار واري سرحد کولرائي هتي وڌيڪ اردو ڳالهائيندڙ گهرائي، سنڌين کي اقليت ۾ آڻڻ واري سازش تان هٿ کڻڻو پوندو. هنن کي بهارين کي سنڌ ۾ گهرائي سنڌ جو امن ۽ سڪون تباهہ ڪرڻ ۽ هتان جي اصل رهواسين کي مچرائڻ واري عمل کان پري رهڻو پوندو. هنن کي ڪوٽا سسٽم واري مسئلي تي هرو ڀرو ڳنڍ ٻڌي ان کي ختم ڪرائڻ واري سنڌ دشمن عمل کان باز اچڻو پوندو. ڇو جو جيڪڏهن هو پاڻ کي سنڌي سمجهن ٿا تہ الڳ حصي ۽ پتي جي گهر ڇو ٿا ڪن، هو هن ڌرتي جا رهواسي هجڻ ناتي پهريان تہ اسان سان گڏ اها جدوجهد ڪن تہ سنڌ کي پنهنجا پورا حق ملن. جڏهن سنڌ کي پنهنجا پورا حق مليا ۽ صحيح نظام مليو تہ پوءِ اهي ڪوٽا سسٽمون ڪو نہ رهنديون. سڀ سنڌي هوندا، سڀ هتان جي وسيلن جا هڪجهڙا مالڪ ۽ وارث هوندا. جي ڪڏهن هروڀرو ڪوٽا سسٽم جي ڳالهہ ڪن ٿا تہ مان وڏي دعويٰ سان چوان ٿو تہ ڪين سندن آبادي کان وڌيڪ نوڪريون ۽ ٻيا حق مليل آهن. سندن سنڌ ۾ آبادي 42 لک آهي، جڏهن تہ سنڌي سوا ڪروڙ آهن، ان حساب سان سرڪاري، نيم سرڪاري ۽ خانگي ادارن ۾ ڏسو تہ صورتحال ڇا آهي، اهڙي قسم جو مطالبو ڪنهن کي ڪرڻ گهرجي.

بهرحال اسان ان بحث ۾ ڪو نہ ٿا پئون، اسان سنڌ جي اردو ڳالهائيندڙن کي مودبانہ گذارش ٿا ڪريون تہ اڄ توهان ۽ اسان مٿان هڪ اگهاڙي تلوار لٽڪي رهي آهي. سنڌ جي اصل رهواسين کي جنهن ۾ اوهان بہ شامل آهيو، ڪا ڳري سزا ڏيڻ جي تياري ٿي رهي آهي. سنڌ کي رجعت پسند ڌريون، ڦورو ٽولا ۽ سامراجي پنهنجي ناپاڪ مقصد پورا ڪرڻ لاءِ خانہ جنگي ڏانهن ڌڪي رهيا آهن. ان ڪري اسان ۽ اوهان کي هڪ ٿي ننڍيون ۽ ثانوي قسم جون ڳالهيون ڇڏي، اختلاف وساري هڪ آواز ٿي سنڌ کي بچائڻ گهرجي. ان کي مستحڪم ڪرڻ گهرجي، ان جي صحيح ۽ صحتمند بنيادن تي تعمير ڪرڻ گهرجي، ان ۾ ئي اسان ۽ توهان جو ڀلو آهي.

(ڇپيل: روزاني هلال پاڪستان، ڪراچي، هفتيوار هلال مخرن، 14 اپريل 1988ع)

ڪوٽا سسٽم جي مخالفت ڇو؟

سنڌ جي ٽن وڏن شهرن جا اردو ڳالهائيندڙ سنڌي ڪافي وقت کان ڪوٽا سسٽم جي هرو ڀرو مخالفت ڪري رهيا آهن. جڏهن ته ڪوٽا سسٽم تحت شهري علائقن کي جڪي سيٽون ملي رهيون آهن، سي سندن آبادي کان وڌيڪ آهن، ڇو جو جنهن وقت 1973ع ۾ ڪوٽا سسٽم نافذ ڪيو ويو هو ته ان وقت سنڌ جي آبادي ۾ شهري آبادي جو تناسب 31 ۽ ٻهراڙي جو 69 سيڪڙو هيو، ان هوندي به ٻهراڙي جي آبادي جون 9 سيٽون ماري شهري آبادي کي ڏنيون ويون هيون، هن وقت سنڌ ۾ آبادي جو تناسب شهري 32 ۽ ٻهراڙي 68 سيڪڙو آهي، ان حساب سان ٻهراڙي جون وري به 8 سيٽون ماري شهري آبادي کي ڏنيون ويون آهن. پوءِ به اسان ان ناانصافي کي صرف ان لاءِ نظر انداز ڪندا آيا آهيون ته جيئن شهري آبادي ۽ ٻهراڙي جي آبادي ۾ وڌندڙ ميٺ محبت کي ڪو ڇيهو نه رسي. ڪوٽا سسٽم تحت سنڌ جي شهري آبادي کي جيڪي 40 سيڪڙو سيٽون مليل آهن، اهي صرف اسان جي اردو ڳالهائيندڙن ڀائرن جي حوالي ڪيل آهن، باقي جيڪي 60 سيڪڙو سيٽون ٻهراڙي جي آبادي لاءِ رکيل آهن. ان ۾ به ٻهراڙي جي آبادي ۾ رهندڙ اردو ڳالهائيندڙ پڻ حصيدار آهن، نه صرف انهن 60 سيڪڙو سيٽن ۾ اردو ڳالهائيندڙ طبقو حصيدار آهي پر ان ۾ ٻين صوبن جا رهواسي پڻ ڪوڙن ڊوميسائيلن جي رستي، اسان ٻنهي ڌرين کان وڌيڪ حصيدار آهن. اهو سڀ ڪجهه ان ڪري ٿي رهيو آهي جو اقتدار اعليٰ هنن جي حوالي آهي، هتان جي ڪامورا شاهي جيڪا پڻ ٻاهرين ماڻهن تي ٻڌل آهي، سا وڏي صوبي جي رهواسين کي ڪوڙن ڊوميسائيلن ۽ دٻڙ دونس کان ويندي ڪلي طاقت جي زور تي ٻهراڙين وارين سيٽن تي ٿاڦي رهي آهي. جڏهن ته اسان ٻهراڙي جا رهواسي ڪوٽا سٽم جي هوندي به پنهنجي حقن کان محروم آهيون. اسان سنڌي ماڻهن سان ويل اهو آهي جو اسان وڏن شهرن جا رهواسي هوندي به اتي جي آبادي جي بنياد تي شهري علائقن جون سيٽون حاصل نه ٿا ڪري سگهون. ڇو جو جواز اهو ٿو پيش ڪيو وڃي ته اوهان لاءِ ٻهراڙي جون سيٽون مخصوص ڪيل آهن. پر ٻهراڙي جي سيٽن تي پڻ غير سنڌي، جيڪي ٻاهرين صوبن مان اچي سنڌ ۾ آباد ٿيا آهن، سي قبضو ڪيو وڃن، اهو ائين ٿيو جو ”ڏک جهلي پولڙو ڪٽيو ڪائي فقير“ نالو اسان جو فائدو ٻين کي پيو ملي. اسان ان ۾ خوش ته اسان کي 60 سيڪڙون سيٽون مليل آهن ۽ بنا ڪنهن فائدي جي بنا ڪنهن حق ملڻ جي سرڪار ڪوٽا سسٽم کي بنياد بنائي رات ڏينهن رڙيون ڪري رهي آهي ته ان سسٽم تحت سنڌين کي پنهنجا پورا حق ملي رهيا آهن. نه صرف پورا پر ان سسٽم تحت سنڌين کي ايترو ته گهڻو ڪجهه ملي رهيو آهي، جو شهري علائقن جون حق تلخيون ٿي رهيون آهن. ان ئي غلط پروپئگنڊا جو نتيجو اهو آهي، جو اسان جا شهرن ۾ رهندڙ اردو دان ڀائر اسان تي ڪاوڙيا وتن ته اسان جا حق اوهان ٻهراڙي وارن بي معنيٰ ۾ سنڌين غضب ڪيا آهن. جڏهن ته اسان جا اردو ڳالهائيندڙ ڀائر ان حقيقت کان واقف هوندي به اسان ڦريلن ۽ لٽيلن کان پنهنجا حق گهري رهيا آهن، اهو حق نه ڪين انهن کان ونڻ گهرجي، جن اهي ڦٻايا آهن. اسان ٻئي ڌريون صرف غلط پروپيگنڊا جو شڪار بنجي هڪ ٻئي جي ڏاڙهي پٽ ۾ پورا آهيون. وچان مال ٻيا

ڪايو وڃن، انهن ڏانهن ڪنهن جي بہ نظر نہ ٿي وڃي. حقيقت هي آهي تہ ڪراچي يا حيدرآباد ۾ رهندڙ اسان جا اردو ڳالهائيندڙ ڀائر ڪوٽا سسٽم ڪري تڪليف هيٺ ڪو نہ آيا آهن پر صرف ان ڪري آيا آهن، جو خودمختيار ۽ نيم خودمختيار ادارن، ملين، ڪارخانن، واپاري مرڪزن ۽ ٻين ٽيڪنيڪل ادارن ۾ 1951ع کان پوءِ ٻين صوبن مان آيل 42 لک ماڻهو جاءِ والاري رهيا آهن ۽ اتان اسان جي هنن ڀائرن کي ٻي دخل ڪري رهيا آهن. جڏهن تہ ڪوٽا سسٽم تحت جيڪي ڪين سنڌن آبادي کان بہ وڌيڪ 40 سيڪڙو سيٽون مليل آهن، سي بدستور ڪين بنا ڪنهن رنڊڪ جي ملي رهيون آهن.

مان هن مضمون ۾ اها ڳالهہ واضح ڪندو هلان تہ جڏهن 1973ع ۾ ڪوٽا سسٽم نافذ ڪيو ويو هو تہ ان جي نفاذ جو بنياد ٻهراڙي ۽ شهري علائقن وچ ۾ توازن پيدا ڪرڻ تي رکيل هو. ائين ڪڏهن بہ ڪو نہ چيو ويو هو تہ هي ڪوٽا سسٽم اسان اردو ۽ سنڌي ڳالهائيندڙن جي وچ ۾ نافذ ڪري رهيا آهيون. جڏهن تہ آبادي جي ٻنهي طبقن جا ماڻهو شهرن توڙي ٻهراڙين ۾ ورهايل آهن پر مان دعويٰ سان چوان ٿو تہ اسان جي آفيسر شاهي، جيڪا هن صوبي سان واسطو رکندڙ نہ آهي، ان ڪوٽا سسٽم جي شهري سيٽن کي تہ اردو ڳالهائيندڙن ۽ وڏي صوبي جي ماڻهن لاءِ مخصوص ڪري اهي سيٽون شهرن ۾ رهندڙ سنڌين لاءِ حرام قرار ڏئي ڇڏيون، پر ٻهراڙي وارين سيٽن جو بہ وڏو تعداد وڏي صوبي جي رهواسين کي ۽ باقي ۾ بہ سنڌين ۽ ٻهراڙي ۾ رهندڙ اردو ڳالهائيندڙن جي وچ ۾ ورهائي ڇڏيو. ان ڪري ٿيو ائين جو اڄ تائين شهري سيٽن تي هڪ بہ سنڌي ڳالهائيندڙ شهري نہ اچي سگهيو ۽ ٻهراڙي جي سيٽن تي پڻ هن سان هڪ وڏو ڀائيوار ۽ ننڍو ڀائيوار ترتيبوار ٻاهريون نوآبادڪار ۽ اردو ڳالهائيندڙ جي صورت ۾ چنبڙايو ويو.

ان سڄي صورتحال جي ڪري دانهون تہ اسان کي ڪرڻ گهرجن ها پر اسان ماڻهو هرويرو ايڏا شاڪر ۽ قانع ٿي پيا آهيون جو اسان جو ڪو سڄو مال هڙپ ڪري، وري ان مان ڪا ننڍڙي پتي خيريات طور اسان جي حوالي ڪري ڇڏي تہ بہ اسين خوش. نہ صرف خوش پر شڪر گذار. اها ئي صورتحال هئي، جنهن ڪري اسان جي ان ماٺ جو وڏي صوبي جي رهواسين ۽ اسان جي اردو ڳالهائيندڙن غلط مطلب وٺي مطالبا ڪرڻ شروع ڪيا تہ اهي خيريات ۾ ملندڙ چند سيٽون بہ انهن کي نہ ڏنيون وڃن، ڇو جو اهي اهل نہ آهن، مٿان منافقانہ طور پروپيگنڊا اها ٿي رهي آهي، تہ ان سسٽم مان سڄو فائدو سنڌين کي ٿي رهيو آهي. جڏهن تہ 1973ع کان 1986ع تائين صورتحال جو جائزو وٺبو تہ معلوم ٿيندو تہ سنڌ جي نوڪرين، تعليمي ادارن جي سيٽن ۽ ٻين هنڌن تي وڏو تعداد تہ وڏي صوبي جي رهواسي هڙپ ڪيو وڃن. باقي مان بہ گهڻو حصو اردو ڳالهائيندڙن جي نصيب ۾ اچي ٿو، باقي جيڪو بچي ٿو سو اسان تي ٿوري طور ٿڦيو ٿو وڃي. اها سڄي صورتحال اسان لاءِ نہ صرف خطرناڪ آهي، پر اسان جي اکين ۾ ڌوڙ وجهڻ جي برابر آهي.

ان صوتحال هوندي بہ هرويرو جي اسان جا اردو ڳالهائيندڙ سنڌي ڀائر ان ڳالهہ تي بضد آهن تہ اسان کي آبادي جي بنياد تي حق ملڻ گهرجن تہ پوءِ حقيقت هي آهي تہ سنڌ جي مڙني وسيلن تي پهريون حق سنڌين جو آهي، ان کانپوءِ اردو ڳالهائيندڙ سنڌي جو باقي جيڪي ٻين صوبن جا 42 لک رهواسي هتان جي وسلين تي قابض آهن، تن کي پنهنجن صوبن تائين محدود رکڻ لاءِ اسان ٻنهي ڌرين کي اثرائتو آواز اٿارڻ گهرجي ۽ ان لاءِ گڏجي منظم تحريڪ هلائڻ گهرجي. ان کانپوءِ آبادي جي بنياد تي ڪوٽا سسٽم نافذ ڪيو وڃي، سنڌ ۾ هن وقت سنڌي ڳالهائيندڙ سوا ڪروڙ آهن ۽ اردو ڳالهائيندڙ 42 لک آهن، ان آبادي جي بنياد تي ڪوٽا سسٽم نافذ ڪيو وڃي تہ پوءِ

مان سمجهان ٿو تہ اسان جي اردو ڳالهائيندڙ ڀائرن جي مطالبي تي غور ڪري سگهجي ٿو. ٻين صوبن جي ماڻهن کي پنهنجن صوبن تائين محدود ڪرڻ ڪانپوءِ سنڌ ۾ سروي ڪرائي اهو معلوم ڪيو وڃي تہ سنڌ جي وسيلن تي اردو ڳالهائيندڙن جو هن وقت تناسب ڪهڙو آهي. جي اردو ڳالهائيندڙ آبادي جي تناسب کان وڌيڪ هتي جي وسيلن تي مقرر ٿيل هجن تہ پوءِ تيسائين نوڪرين ۽ ٻين ڪاروباري ادارن ۾ سنڌن داخلا تي بندش وڌي وڃي، جيستائين سنڌي پنهنجي آبادي جي تناسب موجب پنهنجا حق حاصل ڪري سگهن. اهو ساڳيو طريقو اردو ڳالهائيدڙن لاءِ بہ اختيار ڪري سگهجي ٿو، جيڪڏهن ساڻن اها صورتحال هجي. اهو ان مسئلي جو منصاڻو حل آهي، جنهن تي ٻنهي ڌرين کي اعتراض ڪرڻ جو موقعو نصيب نہ ٿيندو. باقي هرو ڀرو بنا سمجهہ ۽ سوچ جي اصل حقيقت کان اکيون ٻوٽي صرف هاءِ گهوڙا ڪرڻ مان ٻنهي طبقن ۾ نفرتون وڌنديون ۽ ان مان اسان ٻنهي ڌرين جي دشمنن کي ئي فائدو رسندو. اسان صرف خيريات جي مال تي پاڻ منجهہ وڙهندا رهنداسون، اصل مال تہ اسان جي وڏي ڀاءُ جي قبضي ۾ رهندو، جيڪو اسان ٻنهي ڌرين جي نشاني کان ٻاهر هوندو.

مان پنهنجي اردو ڳالهائيندڙن لاءِ هيٺ انگ اکر ڏيئي اها ڳالهہ ثابت ڪرڻ گهران ٿو تہ اصل ۾ سنڌ جي وسيلن تي ٻيا قابض آهن. انهن طرفان جيڪو ڪجهہ خيريات ۾ ملي ٿو، ان جو بہ وڏو حصو اسلامي اخوت ۽ جذبي ايماني تحت اوهان اردو ڳالهائيندڙن جي حوالي ٿئي ٿو. پوءِ بہ توهان اسان کان گهري رهيا آهيو. جڏهن تہ اهو سڀ ڪجهہ اوهان اسان کان گهرڻ بدران انهن کان گهرو، جن کان اوهان کان اڳ اسان گهري رهيا آهيون.

مرڪزي کاتن ۾ نظر ڊوڙائڻ سان معلوم ٿئي ٿو تہ گريڊ 17 کان 22 تائين سنڌين جون ڪوٽا موجب 1700 جايون آهن پر انهن مان صرف 800 اسان کي ڏنيون ويون آهن، باقي سڀ ورهاست ڪري ٻين جي حوالي ڪيون ويون آهن. اهڙي طرح گريڊ 16 ۾ سنڌين جون ڪوٽا موجب 1500 جايون آهن پر انهن مان صرف 710 جايون اسان کي ڏنيون ويون آهن. گريڊ 15 کان هيٺ هڪ گريڊ تائين سنڌين جي ڪوٽا 65 هزار بيهي ٿي پر اتي صرف 39 هزار جايون سنڌين کي ڏنيون ويون آهن، باقي سڀ لاپتہ آهن، انهن ڦبايل سيٽن لاءِ ڪهڙيون ڌريون جوابدار آهن.

پي آءِ اي جي هڪ سو اسٽيشن جي مئنيجرن مان هڪ بہ سنڌي نہ آهي، جڏهن تہ ڪوٽا موجب سنڌ جا 19 ۽ انهن ۾ سنڌي ڳالهائيندڙ 13 هجڻ گهرجن، جيڪي نہ ڪنيا ويا آهن، اهڙي طرح اسٽيٽ بينڪ جي سوا چار سو آفيسرن مان هڪ بہ سنڌي آفيسر نہ آهي. فارين سروسز اندر ڪوٽا مطابق اسان جا سنڌي ڳالهائيندڙ 8 سفير 206 آفيسر گريڊ 16 کان مٿي جاءِ ۽ 681 ملازم گريڊ 16 کان هيٺ جا هئڻ گهرجن، پر ان تي عمل نہ ڪيو ويو آهي. اسٽيل مل جيڪا سنڌ اندر لڳائي وئي آهي، ان جي 24 هزار ملازمن مان سنڌين جو تعداد ٽن هزار کان بہ گهٽ آهي.

جيڪڏهن اسان مرڪز جي ماتحت خودمختيار ۽ نيم خودمختيار ادارن جهڙوڪ بئنڪن، ڪارپوريشن، ملين، انجنيئرنگ، ڪامپليڪس وغيرہ تہ نظر وجهون ٿا تہ حيرت ناڪ نتيجا سامهون اچن ٿا اتي سنڌي ملازمن جوتعداد 5 سيڪڙي کان بہ گهٽ آهي، جڏهن تہ اتي اسان جي اردو ڳالهائيندڙ جو تعداد پنهنجي آبادي جي تناسب کان وڌيڪ آهي.

هاڻ اسان ٿورو صوبائي سطح جي محڪمن ڏانهن اچون ٿا. جتي اچڻ ڪانپوءِ معلوم ٿئي ٿو تہ جنهن هنڌ سنڌي ماڻهن جي نمائندگي 60 سيڪڙو هجڻ

گهرجي اتي اهي مشڪل سان 22 سيڪڙو آهن، وري جي صوبائي حڪومت جي هٿ هيٺ خودمختيار ۽ نيم خودمختيار ادارن تي نظر وجهي ٿي تہ معلوم ٿئي ٿو تہ اتي سنڌين جو تناسب جيڪو 60 سيڪڙو هئڻ گهربو هو اهو مشڪل سان 35 سيڪڙو بيهي ٿو. ان سلسلي ۾ هڪ سروي رپورٽ مان معلوم ٿيو آهي تہ سنڌ جي خودمختيار ادارن ۾ ٽوٽل ملازم 86 هزار کن آهن، جن ۾ شهري 57 هزار ۽ ٻهراڙي جا 29 هزار آهن، جن جو تناسب 65 ۽ 35 سيڪڙو بيهي ٿو، جي ڪوٽا سسٽم تحت انصاف ڪيو وڃي تہ پوءِ 22 هزار سيٽون جيڪي ناجائز طور تي شهرين کي مليل آهن، سي ٻهراڙي وارن کي ڏنيون وڃن. صوبائي حڪومت جي ٻين محڪمن کي ڇڏي صرف مثال طور اسان پوليس جي محڪمي تي نظر وجهون ٿا تہ معلوم ٿئي ٿو تہ هن وقت سنڌ پوليس ۾ ايس پي ۽ ڊي ايس پي ۽ انسپيڪٽرن جو ڪل تعداد 628 آهي، جنهن ۾ 239 پنجابي، 193 مهاجر، 138 سنڌي ۽ 58 پٺاڻ شامل آهن، ان مان ظاهر ٿئي ٿو تہ پوليس جي وڏن عهدن تي سنڌين جو تناسب جيڪو 60 سيڪڙو هئڻ گهربو هو، سو گهٽجي وڃي 22 سيڪڙو بيٺو آهي ۽ باقي اسان جي سيٽن تي پنجابي مهاجر ۽ پٺاڻ قابض آهن.

جيڪڏهن مان هن مضمون ۾ سنڌ صوبائي حڪومت جي مڙني کاتن جو ڏار ڏار تفصيل ڏيان تہ هوند ڪيترن جا وات بند ٿي وڃن، پر پوءِ بہ ٿلهي ليکي سنڌ جي صوبائي نوڪرين ۾ سنڌين جو تناسب آبادي مطابق جيڪو 60 سيڪڙو هجڻ گهرجي، سو گهٽجي وڃي 22 سيڪڙو بيٺو آهي، باقي 38 سيڪڙو سيٽن تي ناجائز طور تي پنجابي ۽ اردو ڳالهائيندڙ ٽاڪيا ويا آهن، جيڪا سنڌي ماڻهن سان سراسر ظلم ۽ ناانصافي آهي. مان دعويٰ سان چوان ٿو تہ سنڌ جي وسيلن تي سڀ کان وڌيڪ قابض پنجابي بعد ۾ مهاجر ۽ ٽئين نمبر تي پٺاڻ آهن، پوءِ بہ جيڪڏهن اسان جا اردو ڳالهائيندڙن پنهنجي آبادي کان وڌيڪ حاصل ڪرڻ بعد بہ رڙيون ۽ واڪا ڪندا رهندا تہ ان مان اها ڳالهہ چٽي ٿي بيهندي تہ هنن جو اهو سڄو چوٻول اسان کان پنهنجا رهيل وسيلا بہ ڦري وٺڻ لاءِ آهي ۽ سندن سنڌ دوستي جون سموريون دعائون کوکليون ۽ منافقت تي ٻڌل آهن. اسان کين مودبانہ گذارش ڪنداسين تہ هو سنڌي آبادي کي هرويرو مچرائي پنهنجي لاءِ پيدا ٿيل محبت کي نفرت ۾ تبديل نہ ڪن پر حقيقت پسند بنجي سنڌي عوام سان ڪلهوڪلهي ۾ ملائي سنڌ جي گڏيل مفادن لاءِ جدوجهد ۾ شريڪ ٿين، ان ڳالهہ ۾ ئي سندن ڀلو آهي ۽ مستقبل روشن آهي.

(ڇپيل:هفتيوار سنڌ سجاڳ، جيڪب آباد، 04 جولاءِ 1987ع)

سنڌ کي ٽڪر ڪرڻ جي سازش

پاڪستان جي وفاقي رياست ۾ سنڌ اهو واحد وطن آهي ۽ سنڌي اها واحد قوم آهي، جنهن منجهه ترقي پسند قومي جمهوري جدوجهد هن وقت پنهنجي عروج تي آهي، جتي رجعت پسند ڌريون ۽ انهن جا سياسي فڪر ۽ فلسفا ٻڌي حساب سان شڪستون کائي رهيا آهن. اتي سنڌ وطن جو قومي تشخص پنهنجي ترقي يافته زبان، مهذب، معاشري، صحتمند ريتن ۽ رسمن سان گڏ ٻين باقي قومن جي ڀيٽ ۾ نرالي حيثيت جو مالڪ آهي. جنهن کي مذهبي بنيادن تي نهيل قومي تصور ۽ پنهنجي سرڪاري سهڪار، طاقت ۽ قوت سان مسلح هوندي به لوڏو ڏئي نه سگهيا آهن. ڪيترن ئي ڪوششن ۽ ڪاوشن، مختلف منصوبن ۽ انتظامي جوڙجڪن رستي رجعت پسند ڌريون، سنڌ کان پنهنجو ڌار نرالو قومي تشخص کسي نه سگهيون آهن. سنڌي قوم حاڪم ڌرين جي نهيل مڙني منصوبن کي خاڪ ۾ ملائيندي، پنهنجو ڌار قومي وجود، زبان، تهذيب، ثقافت، جاگرافيائي تشخص هميشه برقرار رکندي آئي آهي، ان جدوجهد دوران سنڌ دشمنن ٻه وسان ڪين گهٽايو آهي، هنن ڪڏهن، سنڌ کان ڪراچي کسي ان کي مرڪز ماتحت ڪري اتي جي سڄي وايو منڊل کي غير سنڌي بنائڻ جا جتن ڪيا آهن، ته وري ڪڏهن سڄي سنڌ کي زوريءَ پنجاب سان ون يونٽ رستي ملائي ان جي جدا قومي وطن واري حيثيت کي ختم ڪيو آهي. پر پوءِ ٻه هو دائمي طرح سنڌ کي دنيا جي خطي تان هڪ جدا قومي وطن طور مٽائڻ ۽ ميسارڻ ۾ ڪامياب ڪو نه ويا آهن. سنڌي عوام حاڪمن جي مڙني اهڙن منصوبن کي پنهنجي دائمي سجاڳي ۽ مستقل جدوجهد رستي زمين دوز ڪيو آهي. اڄ ٻه سنڌ اهڙن وقتي طوفانن مان پار پئي پنهنجي زنده وجود سان موجود آهي، هاڻ وري ڪي مهمانن جي روپ ۾ آيل ڌاڙيل سنڌ کي ورهائڻ ۽ ٽڪر ٽڪر ڪرڻ جا خواب لهي رهيا آهن. مرڪزي سرڪار جو هڪ پاليل نمڪ خوار سنڌ دشمن ملان وصي مظهر ندوي چوي ٿو ته سنڌ جو وجود هن جي تصور واري ملڪ ۽ تصور واري مذهبي نظرئي جي خلاف آهي، ان ڪري ان کي چئن صوبن ۾ ورهايو وڃي. ان جا ٻه حصا سنڌي ماڻهن ۽ باقي ٻه حصا انهن جي حوالي ڪيا وڃن، جيڪي ڪالهه هتي پناهه وٺڻ لاءِ پهتا هئا ۽ هاڻ گهر ڏڻين کان ٻه وڌيڪ وراثت جي دعويٰ ڪري رهيا آهن. هي لفظ اصل ۾ ملان ندوي ڪو نه ٿو ٻولي پر ان جي روپ ۾ اهي رجعت پرست ڌريون ٻولين ٿيون، جن جي من ۾ سنڌ جو وجود سيڙهه جي ڪنڊي جيان چڀي رهيو آهي. جن جي ناپاڪ منصوبن ۽ مرادن ۾ سنڌي عوام پنهنجي ترقي پسندانه جدوجهد رستي رنڊڪون وجهي رهيو آهي. انهن رجعت پسند ڌرين جون پاڙون نه صرف سنڌ ۽ اسلام آباد ۾ کتل آهن پر اصل ۾ انهن جو وجود واشنگٽن کان لنڊن تائين جي رجعت پرست مرڪزن ۾ موجود آهي، جن جي جارحانه منصوبن ۾ سنڌ جو وجود ۽ سنڌي قوم جو ترقي پسندانه موقف هڪ وڏو اٽڪاءُ آهي. ان ڪري ئي واشنگٽن کان اسلام آباد تائين پکڙيل انهن ڌرين جي من ۾ سنڌ جي مخصوص جاگرافيائي حيثيت هميشه کان ڪٽڪي رهي آهي. هو سنڌ جي ساموندي سرحد واري علائقي کي هميشه کان پنهنجن ناپاڪ جارحانه مرادن ۽ مقصدن لاءِ ڪتب آڻڻ لاءِ تدبيرون جوڙڻ ۾ رڌل آهن، ڪڏهن هو اهي مرادون ۽ مقصد حاصل

ڪرڻ لاءِ سامونڊي سرحدي علائقن ۾ وڏي پئماني تي ڌاريا ماڻهو آباد ڪري انهن تان سنڌين جو مڪمل ڪنٽرول ختم ڪري، پنهنجي اسڪيم ۾ شامل ڪرڻ لاءِ جتن ڪري رهيا آهن، ته ڪڏهن وري سنڌي ۾ ورهاڱي وقت آيلن ڪي پڙڪائي سامونڊي سرحدي علائقن ڪي جدا ڪرڻ لاءِ همٿائي ۽ هر ڪائي رهيا آهن، يا ان منصوبي ڪي عملي جامو پهرائڻ لاءِ ڪراچي ۾ نسلي فساد ڪرائي ان ڪي جدا ڪرڻ لاءِ جواز گهڙي رهيا آهن. سنڌ ڪي ٽڪر ٽڪر ڪري، هتي جي اصلي رهواسين جي فيصلہ ڪن حيثيت ڪي ختم ڪري، هتي پنهنجا عالمي ليول تي فتني فساد ۽ مظلوم قومن ۽ ملڪن خلاف جارحيت جا اڏا ۽ ترقي پسند ملڪن ۽ قومن ڪي تنگ ۽ بيزار ڪرڻ جا آڪاڙا جوڙڻ لاءِ منصوبي سازن جي فيڪٽرين مان هر روز نوان منصوبا نڪرندا ۽ تيار ٿيندا رهن ٿا. تازو هانگ ڪانگ کان نڪرندڙ رسالي ”فار ايسٽرن ايڪانامڪ رويو“ (For Eastern Economic Riew) پنهنجي 14 جنوري 1988ع جي شماري ۾ حڪومتي حلقن طرفان تيار ٿيندڙ هڪ نئين سازش جو انڪشاف ڪيو آهي. ان سازش تحت پوري پاڪستان ڪي اٺن ڊويزنن (صوبن) ۾ ورهايو ويندو. اهڙي طرح سنڌ ڪي ايئن ورهايو ويندو جو ان جو لاڙڪاڻو، شڪارپور ۽ جيڪب آباد ضلعا، بلوچستان جي سبي ڊويزن سان ملايا ويندا ۽ ان ڪي ڪڇي ڊويزن (صوبي) جو نالو ڏنو ويندو، باقي ڪراچي کان علاوه حيدرآباد ۽ سکر ڊويزنن ڪي ملائي هڪ جدا لاڙ صوبو (Lower Indus) ناهيو ويندو. باقي ڪراچي ڪي ڌار ڪري ان ڪي بلوچستان جي ساحلي علائقن مڪران، ڊويزن ۽ لسٻيلي ضلعي سان ملائي هڪ نئون صوبو ساحلي (Costal Zone) ناهيو ويندو.

پوري پاڪستان اندر انهن انتظامي يونٽن جي جوڙ جڪ ڪجهه هن ريت هوندي.

(1) **وادي خيبر:** هن يونٽ ۾ پشاور ۽ ملا ڪنڊ ڊويزنون شامل هونديون ۽ هيڊ ڪوارٽر پشاور.
(2) **پوٺوهار:** راولپنڊي ڊويزن ۽ ايبٽ آباد ڊويزن جا هندڪو زبانن وارا علائقا شامل هوندا. هيڊ ڪوارٽر راولپنڊي.
(3) **رچنا:** پنجابي ڳالهائيندڙ لاهور، سرگوڌا ڊويزن وارا علائقا شآمل هوندا،هيڊ ڪوارٽر لاهور.
(4) **پنجند:** ملتان، بهاولپور ۽ ڊيرا اسماعيل خان جا سرائيڪي زبان وارا علائقا شامل هوندا، هيڊ ڪوارٽر ملتان.
(5) **ڪڇي:** لاڙڪاڻو (سنڌ) ۽ سبي ڊويزن (بلوچستان) ڪي شامل ڪيو ويندو، هيڊ ڪوارٽر سبي.
(6) **لاڙ:** سکر ۽ حيدرآباد ڊويزنن ڪي ملائي هي يونٽ ٺاهيوويندو، هيڊ ڪوارٽر حيدرآباد.
(7) **اولهندو:** قلات ۽ ڪوئيٽا ڊويزنن ڪي ملائي هي يونٽ ٺاهيو ويندو، هيڊ ڪوارٽر ڪوئيٽا.
(8) **ساحلي:** ڪراچي ۽ مڪران ڊويزن سان لسٻيلو ضلع ڳنڍي هي يونٽ ٺاهيو ويندو، هيڊ ڪوارٽر ڪراچي.

هي عوام دشمن ۽ مظلوم قومن جو دشمن منصوبو ڪنهن بہ ريت قابل قبول نہ هوندو، هي سڄي انتظامي جوڙ جڪ صرف ان لاءِ ڪئي وڃي ٿي تہ جيئن

مختلف قومن اندر پنهنجي حقن جي حاصلات لاءِ جيڪا جدوجهد تيز ٿي رهي آهي، ان کي ٻنجو ڏجي. ٻيو تہ ان رستي هڪڙين قومن جا حصا ٻين قومن سان ملائي انهن ۾ نفرت جو ٻج ڇٽيو وڃي. جيئن جيڪا نفرت هڪ استحصالي قوم خلاف اڀري رهي آهي، ان جو رخ موڙي ٻئي طرف ڪيو وڃي، جيئن سنڌ جي لاڙڪاڻي وارو حصو ڪٽي، ان کي بلوچن جي سڀي پر ڳٽي سان ملايو پيو وڃي، جيئن بلوچن ۽ سنڌين کي اتي پاڻ ۾ ويڙهايو وڃي. مٿي وري الهندي صوبي ۾ بلوچن ۽ پٺاڻن کي پاڻ ۾ ملائي انهن ۾ هڪٻئي طرف نفرت پيدا ڪئي وڃي. يا وري سنڌ جو ڪراچي وارو حصو مڪران ۽ لسٻيلي واري حصي سان ملائي اتي اهڙي صورتحال پيدا ڪجي جو ڪا بہ قوم اتي فيصلہ ڪن حيثيت ۾ نہ رهي. مختلف ٻن قومي يونٽن ۾ قومن ۾ هڪ ٻئي خلاف نفرت ڦهلائي انهن کي ڪمزور ڪيو وڃي. اهو سڄو منصوبو ان لاءِ رٿيو پيو وڃي تہ پنجاب جو غلبو وڌيڪ مضبوط ۽ مستحڪم ڪيو وڃي. ڇو تہ ان سڄي ورهاڱي جو اثر پنجاب تي ڪو نہ پوندو. اهو ان طرح جو پنجاب ۾ سرائيڪي، هندڪو ۽ پنجابي ڳالهائيندڙن وارا علائقا جدا جدا رکيا رويا آهن، ان ڪري پنجابين جي حيثيت ۽ ٻولي جي بنياد تي علائقائي جوڙجڪ پنهنجي اصلي صورت ۾ برقرار رهندي. ان سڄي منصوبي جو اصل مقصد جيڪو سڀ ڪان اهم پيو پائنجي سو اهو آهي تہ پوري ملڪ جي ساحلي علائقي کي هڪ جدا يونٽ جي صورت ۾ رکيو ويو آهي ۽ ان جي جوڙجڪ اهڙي ريت ڪئي وئي آهي جو ان ۾ ڪراچي ۽ بلوچستان جا حصا شامل ٿيڻ ڪري اتي ڪا بہ قوم نہ بلوچ ۽ نہ سنڌي مستحڪم ۽ مضبوط رهندا. ان ڪري انهيءَ علائقي کي سامراجي مقصدن لاءِ ڪتب آڻڻ ۾ ڪا بہ رنڊڪ درپيش نہ ايندي. هن سڄي منصوبي جو اثر سنڌ ۽ بلوچستان تي پوندو ۽ وڌيڪ نقصان بہ انهن ٻن قومن جو ٿيندو. ڇو جو اهي ئي ٻئي قومون سامراج دشمن ترقي پسند تحريڪ ۾ موثر ۽ فيصلہ ڪن ڪردار ادا ڪري رهيون آهن ۽ انهن جو گڏيل احتجاج حڪمران ٽولي لاءِ موت جو پيغام ثابت ٿيندو.

رجعت پرست حڪمران ٽولي جا اهي منصوبا ۽ تدبيرون، اسان کي ان ڳالھ جو ڏس ڏين ٿيون تہ اسان دائمي طرح سجاڳ رهون ۽ گڏجي منظم ۽ متحرڪ ٿي، پنهنجي مٿان ايندڙ آفتن جو مردانہ وار مقابلو ڪريون. جيڪڏهن اسان هاڻ بہ سجاڳ نہ ٿياسون ۽ متحد ٿي جدوجهد نہ ڪئي سون تہ پوءِ هزارين سالن کان پنهنجو وجود قائم رکندڙ سنڌ هڪ خواب بنجي صرف ايندڙ نسلن لاءِ عبرت جو مثال وڃي رهندي.

(ڇپيل: روزاني هلال پاڪستان، هفتيوار هلال مخزن، ڪراچي، 03 مارچ 1988ع)

آزادي ۽ انقلاب

”قومون آزادي گهرن ٿيون، عوام انقلاب چاهي ٿو.“ هي هڪ سٽ پاڪستان ۾ رهندڙ مظلوم قومن جي مسئلن ۽ مشڪلاتن جي حل جي ڀرپور نمائندگي ڪري ٿي. پاڪستان جي نهڻ کان وٺي، هن وقت تائين مظلوم قومن لاءِ جيڪي مسئلا پيدا ٿيا آهن ۽ ظلم ستم جا جيڪي واقعا ظهور پذير ٿيا آهن، اهي واقعا ۽ مسئلا ڪي اتفاقي حادثا نہ آهن پر ان ڳالهہ جي نشاندهي ڪن ٿا تہ هن وفاقي ملڪ جو بنياد ئي مظلوم ۽ پوئتي پيل قومن جي قومي جبر ۽ ڦرلٽ تي بيٺل آهي ۽ مڙئي مسئلا ۽ ننڍا وڏا واقعا ان ظلم ۽ استحصال جو نتيجو آهن.

مظلوم قومن لاءِ جيڪي مسئلا پيدا ٿي رهيا آهن: جيئن سندن ٻولي ۽ ڪلچر جي تباهي، انهن جي معاشي وسيلن جي ڦرلٽ، کين اقليت ۾ تبديل ڪرڻ جون سازشون، انهن جي تخليقي صلاحيتن کي گهٽڻ ۽ ٻوساٽڻ. اهي نہ مطالبن ۽ گهرن سان حل ٿيندا ۽ نہ وري آزين نيازين ۽ شرم جي ڏيارڻ سان حل ٿيندا. پر انهن مڙني مسئلن ۽ مشڪلاتن جو واحد حل اهو آهي تہ مظلوم قومون پنهنجو حق خود اختياري حاصل ڪن ۽ پنهجو ڦريل حاڪميت وارو حق واپس وٺن. پوءِ اهي مسئلا خود بخود ختم ٿي ويندا. جي بنيادي حق نہ ورتا ويا تہ هڪ ٻئي پٺيان ننڍا وڏا مسئلا ۽ مشڪلاتون پيدا ٿينديون رهنديون ۽ اسان مريض جو بنيادي علاج تجويز ڪرڻ بدران ان کي مختلف قسم جون ستيون ۽ ڦڪيون ڦڪائيندا رهنداسين. جيڪي مرض کان مڪمل ڇوٽڪارو تہ ڪيئن ڏيارينديون پر مريض کي آهستي آهستي نپوڙينديون ۽ نستو ڪنديون وڃي موت جي منهن ۾ ڏينديون. ان ڪري وقت جي تقاضا آهي تہ اسان جڏهن مرض سڃاڻي ورتو آهي. ان جي دوا جي بہ خبر آهي تہ هاڻ صرف تڪليف ڏيندڙ آپريشن کان بچڻ لاءِ ان کي ڪن لاٽار نہ ڪيون نہ تہ پوءِ اڳتي هلي مرض لاعلاج ٿي ويندو ۽ ڇوٽڪارو مشڪل بنجي ويندو.

مان مٿي هڪ سٽ ۾ جيڪا ڳالهہ ڪئي آهي، اها ئي اسان جي مسئلن ۽ مشڪلاتن جو واحد حل آهي ۽ اهو ئي بنياد آهي، مڙني مسئلن ۽ مشڪلاتن جو تہ پاڪستان ۾ رهندڙ مڙني مظلوم قومن کي پنهنجي خود اختياري جو حق واپس وٺڻ گهرجي. پنهنجو حاڪميت ڪرڻ جو حق واپس وٺڻ گهرجي، جيئن هو پنهنجي قسمت جا فيصلا پاڻ ڪرڻ لاءِ آزاد ۽ خود مختيار هجن. هو ڪنهن ڌارئي قوم جي پسند يا ناپسند جون محتاج نہ هجن، هو پنهنجو نظام پنهنجي لاءِ پاڻ چوندن ۽ منتخب ڪن، هو پنهنجي عوام ۽ قومن سان وقت جي گهرجن مطابق نئين سر پنهنجا واسطا ۽ ناتا رکن يا انهن کي تبديل ڪرڻ جو حق رکن. هو جيڪڏهن ڪنهن وفاقي نظام ۾ ڪالهہ ڪنهن مصلحت تحت شامل ٿيا هئا، ان کان ڌار ٿيڻ يا نئين سر نون بنيادن تي معاهدو ڪرڻ جو حق رکن.

سنڌ، بلوچستان ۽ پختونستان جيڪي هن وفاقي رياست ۾ هڪ جابر ۽ ظالم قوم جي ظلم ۽ جبر جو شڪار آهن، انهن گهڻي وقت کان آئيني ۽ قانوني طريقن سان پنهنجا حق حاصل ڪرڻ جي جدوجهد ڪري، ان جا نتيجا ڏٺا آهن. انهن نتيجن جي بنياد تي انهن ئي مظلوم قومن جي عوام جو فيصلو "قومون آزادي گهرن ٿيون" جي بنيادي نقطي تي وڃي بيٺو آهي، ان سان گڏوگڏ انهن مظلوم قومن جو پورهيت عوام جيڪو ڊائي پرمار سان گڏوگڏ پنهنجي هم قوم ڦورن ۽ لٽيرن جي ڏاڍ ۽ استحصال جو شڪار آهي، سو پنهنجي وطن جي قومي آزادي سان گڏ اتي پورهيت انقلاب جو بہ خواهشمند آهي، هو نہ صرف ڊارين جاگيردارن ۽ سرمائيدارن جي ظلم ۽ استحصال مان جند آزاد ڪرائڻ گهري ٿو، پر ان سان گڏوگڏ پنهنجي هم قوم جاگيردارن، خانن، سردارن ۽ وڏيرن کان بہ مڪمل آزادي چاهي ٿو. **يعني** "عوام انقلاب چاهي ٿو."

هاڻي مظلوم قومن جي ساڄاهه وند ڌرين جو فرض آهي تہ هو پنهنجي سياست ۽ جدوجهد جا قبلا درست ڪن. هو پنهنجي سياست ۽ جدوجهد جو بنياد ان ڳالهہ تي رکن تہ **"قومون آزادي گهرن ٿيون، عوام انقلاب چاهي ٿو."** هنن جي اڄان بہ موجود وفاقي ڍانچي اندر رهي پنهنجا مسئلا حل ڪرائڻ واري واٽ مريض کي موت جي منهن ۾ ڏيندي. اهڙي طرح وري صرف قومي آزادي جي جدوجهد جيڪا طبقاتي جدوجهد کان وانجهيل آهي، سا قومي آزادي کي پنهنجي تڪميل تي رسائي نہ ٿي سگهي. چو جو صرف قومي ظلم ۽ جبر جو خاتمو مظلوم قومن جي عوام جي مسئلن جو حل نہ آهي. پر ان سان گڏ مظلوم قومن جو عوام هر قسم جي ڏاڍ ۽ پرماريت مان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ لاءِ پورهيت انقلاب يعني غير طبقاتي سماج قائم ڪرڻ جو خواهشمند آهي. ان ڪري وقت جو فيصلو قبول ڪري، مختلف حيلن ۽ بهانن جي آڙ ڇڏي پڌري پٽ ڳالهہ صاف ڪرڻ گهرجي ۽ ان بنياد تي اڳتي وڌڻ گهرجي. جيئن پاڪستان جو مظلوم قومون ۽ انهن جو پيڙهيل عوام پنهنجي حقيقي آزادي حاصل ڪري، ترقي ۽ خوشحالي جي منزل تي رسي.

(ڇپيل: مختلف اخبارون ڪراچي، مارچ 1988ع)